

Az SZDP mint a parlamentarizmus, a többpártrendszer híve, nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy egy igazán demokratikus választáson mérthesse magát. Leszámítva az 1945. október 7-én lezajlott fővárosi és környéki községi választásokat, amikor az MKP javaslatára közös listán indult a két munkáspárt, az országos nemzetgyűlési választásokon – 1945 novemberében és 1947 augusztusában – a párt önállóan vett részt, s elutasított minden ezzel ellentétes javaslatot. Az 1945. november 4-én megtartott választásokon 832 296 szavazattal, 17,42%-ot, a második legjobb eredményt érte el, de a választási aritmetika következtében 69 képviselőt küldött a parlamentbe (több mint 100 000 töredékszavazata veszett el), s ezzel a parlament harmadik pártja lett. A következő, előrehozott választáson, 1947. augusztus 31-én 744 641 szavazattal, 14,9%-os eredménnyel, 67 képviselőjét juttatta be az országgyűlésbe.

Az SZDP tehát tekintélyes létszámú parlamenti frakcióval vett részt a törvényhozásban. A frakció héttagú intézőbizottságot választott, amelynek elnöke mindvégig Kéthly Anna volt (később a helyettes elnök Buchinger Manó); a titkár és a vitarendező Mónus Illésné lett.

Az SZDP vezérkara és parlamenti frakciója levonta a konzekvenciákat abból, hogy kormányzópárt lett. „Alkotmányozó párt jellegéből következik, hogy parlamenti munkánkban a kritika helyébe lépett a szakszerűség, az építőmunka, a múlt ellenforradalmi-fasiszta jogalkotásainak eltakarítása, az ideiglenes, átmeneti intézmények és rendelkezések helyébe a demokratikus Magyarország megalapozását, fejlődését és megszilárdítását szolgáló törvények megalkotása” – olvasható a parlamenti frakció jelentésében. A koalíciós kormányzásból következett, hogy a törvényhozói munka nagy része áttolódott a pártközi konferenciákra és a bizottsági tárgyalásokra. A szociáldemokrata frakció vezetői úgy döntöttek, hogy csak akkor interpellálnak, amikor erre a legfontosabb problémákban, közérdekű vagy világnézeti kérdésekben szükség van. „Véleményünk szerint – fogalmazta meg a frakciós munka egyik alapelvét Kéthly – a demokrácia parlamentjének tekintélye követeli, hogy ne tegyük a parlamentet a szerdai interpellációs napon a politikai szenzációra, botrányokra éhes közönség szórakozóhelyévé.” A frakció munkája a kollektivitásra épült. A vitában felszólalók mondanivalóját előtte megvitatták, a szöveget a frakció kollektív munkájának tekintették.

1944. december 21. és 1948. május 14. között a parlamentben az SZDP 73 képviselője 393-szor szólalt fel (előterjesztés, interpelláció, felszólalás, vita), s fejtette ki a pártnak az adott kérdésben vallott elvi, politikai nézeteit, javaslatait, követeléseit. A pártnak általában kiváló, szellemes, jó szónokai voltak. A gazdasági, pénzügyi, társadalmi, politikai, kulturális élet minden problémájához hozzászóltak. Az igazságügyi, az iparügyi és a kereskedelmi, a szövetkezetügyi tárcák törvénytervezeteit, költségvetését a szociáldemokraták adták elő, és a vitában is általában 2-4 képviselő vett részt.

A nemzetgyűlés/országgyűlés tisztikarában az SZDP szintén helyet kapott. Az 1944. decemberi Ideiglenes Nemzetgyűlésben három tagja jegyzőként volt jelen. A köztársasági elnököt helyettesítő NGY Politikai Bizottságának Szeder Ferenc egy ideig póttagja volt. Az 1945 novemberében létrejött nemzetgyűlésben az egyik alelnök Kéthly Anna lett, és három jegyző is helyet kapott, de ez a szám 1946. október 22-e után egyre csökkent. A 20 parlamenti bizottságban 81 bizottsági tagságot töltött be a párt. A fontos politikai kérdések eldöntésére alakult 36 tagú politikai bizottságba az SZDP részéről Faragó Lászlót, Justus Pált, Kéthly Annát, Kisházi Ödönt, Szakasits Árpádot, Szeder Ferencet, Vajda Imrét delegálták, a közjogi és alkotmányjogi bizottságba Bechtler Pétert, Kiss Rolandot, Faragó Lászlót és Valentiny Ágostont. Az 1947-es választások után az SZDP részéről a ház alelnöke Kéthly Anna és Molnár Imre lett, háznagy Szeder Ferenc (1948. február 20-ig), majd Mónus Illésné, jegyző Hajdu Ernőné, Czett József és Polányi István.

A törvényhatósági bizottságok, a helyi önkormányzatok a nemzeti bizottságok (NB-k) közreműködésével szerveződtek újjá. Az első hetekben, hónapokban úgy tűnt, hogy ezek a spontán alakult helyi, demokratikus népi testületek váltják fel a régi virilista, azaz vagyoni cenzus alapján létrehozott önkormányzatokat. Bár megmaradtak a törvényhatósági bizottságok (THB-k) is, de szociális, politikai összetételük megváltozott. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány e sajátos kettős hatalmi helyzetet felszámolandó, 1945. január 4-i rendeletében a nemzeti bizottságokat társadalmi-politikai ellenőrző testületeknek nyilvánította, s rájuk bízta a törvényhatósági bizottságok újjászervezését, lényegében koalíciós alapon, arányos pártképviselettel. Az utóbbiak országosan így is alakultak át.

Különösen nagy jelentőségű volt ez a változás a fővárosban. Budapest önkormányzatát, törvényhatósági bizottságát az 1945. január 21-én létrejött Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) szervezte újjá. A BNB-ben az SZDP a koalíciós megállapodás értelmében 40 taggal képviseltette magát, és az elnököt is ő adta Szakasits Árpád személyében. A Fővárosi Törvényhatósági Bizottságot – a BNB február 21-i döntése alapján és a kormány április 26-án megjelent rendelete értelmében – 1945. május 16-án alakították újjá. A 130 tagú közgyűlésbe az SZDP (és az MKP) 30–30 tagot, az FKGP és a szakszervezetek 25–25-öt (ez utóbbiból 11 fő jutott az SZDP-re), a Polgári Demokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt 10–10-et delegálhattott. A közgyűlés elnökének most is Szakasits Árpádot választották meg. A THB megalakulása után a BNB-t 18 főre csökkentették, ebben az SZDP három taggal vett részt, s az elnöki tisztelet itt is Szakasits Árpád töltötte be. A főváros tizenöt kerületében szintén megalakították a nemzeti bizottságokat, amelyek közreműködésével újjászervezték a kerületi törvényhatósági bizottságokat, az önkormányzati testületeket. Ezekben az SZDP megfelelően képviseltette magát, általában a három nagy koalíciós párt (MKP, SZDP, FKGP) azonos számban, az NPP és a Radikális Párt kisebb létszámú képviseletet kapott. A főváros környéki városokban,

községekben minden helység (hét megyei városban és 17 községben) törvényhatósági bizottságában az SZDP-nek döntő szava volt.

A fővárosban és környékén egyszer tartottak, 1945. október 7-én, községi választásokat. Ennek következtében a kerületek és a környéki városok, községek bizottságainak pártpolitikai összetételében új számarányok alakultak ki. A dolgozók egységfrontjára a fővárosban az érvényes szavazatok 42,8 százaléka esett (249 711 a leadott 587 629-ből); az SZDP-MKP 103 képviselője jutott be a Fővárosi THB-ba, ebből 51 szociáldemokrata. A szakszervezetek képviseleti rendszere megszűnt, a közös listával indult munkáspártok kisebbségben maradtak. A Kisgazdapártból többségi párt lett. A pártok új arányszáma új helyzetet teremtett. Nem változtatott ezen az sem, hogy a novemberi nemzetgyűlési választásokon az SZDP a fővárosban 23,7%-ot (137 264 szavazattal), az MKP 19,6%-ot (114 050 szavazattal), együttesen 43,4%-ot ért el, tehát valamelyest megnövelték befolyásukat. Az FKGP többségét nem veszélyeztették. Véleményük azonban választási százalékuknál nagyobb mértékben érvényesült. Az SZDP községpolitikai programjának sarkalatos pontja továbbra is az volt, hogy a várospolitikával a dolgozók, a kisemberek, a munkásság érdekeit kell képviselni, védeni és szolgálni. A jelszó-politika helyett a halk szavú, de szívós építőmunkát vállalták. A frakció titkársága az előkészítő munkálatokat végezte, a törvényhatósági csoport tagjai pedig a végrehajtás szerepét vállalták. A frakció tagjai főleg a különböző szakszervezetekben tevékenykedtek. A párt exponensei a városházán, az előljáróságokon, a közüzemekben, a szociális intézményekben, az iskolákban mindenütt segítették a frakció munkáját, javaslatainak, előterjesztéseinek megvalósítását. Az SZDP várospolitikai munkájának nagy része volt abban, hogy a „romváros” sikeresen életre kelt.

A főváros környéki városokban és községekben lezajlott választások nem okoztak csalódást az SZDP helyi és országos vezetőségének, hiszen itt mindenütt 50–64% közötti eredmények születtek, a törvényhatósági bizottságokban a munkáspártok képviselői adták a többséget.

A megyei, a községi, a városi törvényhatósági bizottságokban is népes szociáldemokrata frakciók működtek. A Pest megyeinek az újjászervezésében pl. a párt tagjai igen aktívan vettek részt. A 240 tagú testületben 63 taggal képviseltették magukat (45-en az SZDP listáján, 18-an a szakszervezetekén). Ugyanilyen arányszámban képviseltették magukat a különböző bizottságokban is. A járási, községi, városi törvényhatósági és nemzeti bizottságokban, ahol működött SZDP-szervezet, mindenütt jelen voltak a párt tagjai is. Itt az arányok általában nem változtak, mert 1946-ban, 1947-ben a tervezett községi választások elmaradtak.

A kormányban

Az SZDP kormányzó párt lett. Részesedése a végrehajtó hatalom országos, közép- és helyi szintű fórumain a koalíciót alkotó másik három kormányzó párt igényeitől függött, majd 1945 őszétől már az új választási törvény szerint lebonyolított nemzetgyűlési választások eredményei befolyásolták.

Az 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban (INK) az SZDP két miniszteri tárcát kapott (az iparügyit Takács Ferenc, az igazságügyit Valentiny Ágoston), s ez 1945 nyarán lezajlott kormányátalakítás során egy újabb tárcával (közellátásügyi, november 15-től kereskedelmi és szövetkezetügyi, Rónai Sándor) bővült. Ekkor a két másik tárca élén személycseré történt: az iparügyi élére Bán Antal, az igazságügyiére pedig dr. Ries István került. Bán Antalt az iparügyi tárca éléről 1948. február 26-án váltották le, két nappal azután, hogy az MKP nyomására elhagyta az országot. Ries Istvánt 1950. július 17-én mozdították el hivatalosan tárcája éléről, de már július 7-én letartóztatták, bebörtönözték. Rónai Sándort 1949. június 11-én külkereskedelmi miniszterré nevezték ki, majd 1950. május 9-től a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnökeként működött 1952. augusztus 14-i felmentéséig. Az 1945-ös választások után Szakasits Árpád államminiszteri, 1947. május 31-től miniszterelnök-helyettesi rangban a kormány tagjaként tevékenykedett, egészen 1948. augusztus 5-ig, amikor is mindkét tisztségéről az MDP PB döntése alapján lemondatták. Ezt követően 1950. április 24-i letartóztatásáig elnök, majd köztársasági elnök volt.

A minisztériumokban – a miniszteri posztokon túl – államtitkári funkciókat is betöltöttek a párt emberei. Az első államtitkárok: Szabó István (népjóléti) és Pozsgai Gyula (kereskedelmi és közlekedésügyi), Millok Sándor (miniszterelnökségi), Takács József (földművelésügyi). Az államtitkárok száma 1947 őszére 51 főre emelkedett, mert a koalíciós elosztás szerint szinte minden párt ragaszkodott valamiféle paritás szem előtt tartásához az államtitkári – és egyéb vezető állami posztok – elosztásánál. Az SZDP-nek a minisztériumok többségében (HM, PM, KÜM stb.) működtek vezető funkcióban lévő szakemberei. Az 1947-es nemzetgyűlési választások után ezen posztok számát radikálisan csökkentették, 51-ről 32-re. A négy nagy párt között a következő arányok alakultak ki: MKP 11; SZDP 8; FKGP 8; NPP 5. Az SZDP PB döntötte el, hogy melyik minisztérium államtitkári pozíciójára tart igényt, majd a megbeszélésen véglegesítették az elosztást. Egyébként minden fontosabb állami pozíciót koalíciós megállapodás útján ezzel a mechanizmussal osztottak el és véglegesítettek.

Az SZDP vezetése nagy figyelmet szentelt a köztisztviselőknek és munkájuknak, a végrehajtó hatalomban, a bürokratikus apparátusban dolgozóknak, hiszen a párt társadalomátalakító programjának jelentős része az ő munkájuk révén valósult meg. Valamennyi minisztériumban, közhivatalban, állami intézményben működött

hivatali pártszervezet, és a párt a közalkalmazotti szakszervezetekben is megőrizte hagyományos, stabil befolyását a vezetőség és a tagság körében. A pártszervezés kiterjedt a minisztériumok közhivatalaira is. A legszervezettebben a nagyobb létszámú minisztériumi pártcsoportok tagjai dolgoztak, különösen a párt kezében lévő tárcáknál, hivatalokban. Az ország demokratizálásában, az 1944 előtti hatalmi viszonyok, köztisztviselői szellem megreformálásában, a közigazgatás megtisztításában (B-lista) az SZDP képviselői aktívan részt vettek.

A polgármesteri hivatalokban, elöljáróságokon

A kormányrendelet értelmében a Budapesti Nemzeti Bizottság és a nemzeti bizottságok, illetve a pártok jelölése alapján újjászervezett törvényhatósági bizottságok közgyűlésein megválasztották a városok, a megyék, a községek polgármesterét, vezető tisztségviselőinek egy részét, akiket nem az állam nevezett ki. A fővárosban a május 16-i közgyűlésen polgármesternek Vas Zoltánt, a három alpolgármester egyikének pedig a szociáldemokrata Bechtler Pétert, a párt egyik legtekintélyesebb községpolitikusát választották meg. A tanácsnoki karban Pollákné Stern Szerén és dr. Hahn Sándor kapott helyet. A kerületekben is lezajlottak a választások. A főváros 15 kerületéből ötben (többek között az V., a VIII. és a XI. kerületben) szociáldemokrata elöljáró került az élre, 9 kerületben pedig szociáldemokrata elöljáró-helyettest választottak. Mintegy 250-300 párttag tisztviselő és beosztott dolgozott az elöljáróságok hivatalaiban.

1946-ban az FKGP – az arányosítás jelszavával – harcot indított a közigazgatási pozíciókért, a választási győzelmének megfelelő arányok kialakításáért. A pártközi értekezleteken az év második felében rendkívül makacsul követelte magának a főkapitányi, főkapitány-helyettesi, politikai osztályvezetői pozíciók felét. Ezt az SZDP politikusai – együtt az MKP-val – nem támogatták, és az NPP is elvetette. 1945 nyaráig pl. a Pest vármegye területén lévő 17 főszolgabírói, illetve járási főjegyzőségből hatban az SZDP delegáltjaival töltötték be a posztokat. 1947–1948 fordulóján a főszolgabíróság, illetve főjegyzőség vonalán bővült a párt befolyása. A közigazgatási apparátusban a pártnak a következő pozíciók voltak a birtokában: 7 főispáni, 9 alispáni, 58 járási főjegyzői, 27 polgármesteri.

A párt nagy súlyt helyezett arra, hogy a közigazgatásban minél nagyobb számú szakmailag képzett tagja működjön. A BM által szervezett jegyzői tanfolyamra 1946-ban és 1947-ben is több emberét delegálta. A hallgatók nagy többsége – eredményes vizsga után – a közigazgatási apparátusban helyezkedett el.

A bonyolult és szerteágazó közigazgatási munkát segítő, a párt kiadta a *Község* című lapot, amely a szocialista községpolitika elveivel és gyakorlatával foglalkozott. A közalkalmazott párttagokkal a pártközpont közigazgatási osztálya

tartotta fenn a kapcsolatot, s közvetítette hozzájuk a párt elvi elképzeléseit, elvárásait, szem előtt tartva általában a BM felügyeleti jogát, utasításait. Időnként a pártvezetőség országos értekezletre hívta össze köztisztviselőit, a polgármestereket, főispánokat, jegyzőket, hogy megbeszélje a rájuk háruló feladatokat, ismeresse a párt politikáját stb. A párt 1947-ben közigazgatásireform-tervezetet készített, amelynek középpontjában a demokrácia további kiépítésének feladatai állottak.

A rendőrségnél és a hadseregben

Az SZDP vezetősége már 1945 elejétől arra törekedett, hogy az újjászerveződő fegyveres testületekben minden szinten pozíciókat szerezzen, s érvényesíthesse befolyását. A fővárosi rendőrkapitány helyettese a szociáldemokrata Benjámin Olivér lett, a II., a VIII. és a XIV. kerület rendőrkapitánya is szociáldemokrata volt, hat helyen pedig SZDP-tagok kerültek kapitányhelyettesi posztokra. Megbízható embereiket igyekeztek bejuttatni a nyomozógárdába és a rendőrlegénység sorába is. A vidéki főkapitányságon, továbbá a megyei, városi rendőrségeken is fontos pozíciókat kapott a párt, pl. a Pest megyei rendőrkapitány is szociáldemokrata lett.

A hatalmi harc egyik legkiélezettebb területe a rendőrség volt. Itt az MKP az indulásnál megszerzett döntő pozíciót tovább növelte a többi párt, így az SZDP rovására is, különösen azután, hogy az 1945-ös választások után a belügyminiszeri tárca az MKP kezébe került. 1947 végére az SZDP sokat elvesztett azokból a karhatalmi pozíciókból, amelyeket 1945 után szerzett. A párt befolyásának csökkenéséhez többek között a belügyminiszter 198 817/1947-es rendelete is erőteljesen hozzájárult, mert ez az ügyosztályokon és a kerületi kapitányságokon megszüntette az önálló pártszervezeteket, így az SZDP csoportjait is. A rendelet nem érintette ugyan az állomány, a rendőrök és alkalmazottak párt-hovatartozását, -tagságát, de a szervezetek kitiltása miatt a párt rákényszerült arra, hogy rendőr párttagjait a területi szervezetekhez kapcsolja, ezzel elszakítva őket a munkahelyi politizálástól, ellenőrzéstől. 1947 elejétől pedig egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a szociáldemokrata rendőrökre, hogy lépjenek át az MKP-ba. Az előléptetéseknel is hátrányt szenvedtek a nem kommunista párti, így a szociáldemokrata rendőrök is, akiknek száma rohamosan csökkent. 1947 utolsó negyedében a veszteség Nagy-Budapest területén kb. 30%-os, vidéki viszonylatban ennél nagyobb volt. A rendőrség átszervezése során 1947-ben a párt megtartotta ugyan vármegyei felügyelő helyét Bács-Bodrogon, Csongrádban, Békésben, Tolnában, Észak-Pesten, Nógrádban, Fejérben és Biharban, de a járási kapitányságok szociáldemokrata vezetőinek létszáma visszaesett.

1947 elején nyolc megyei államvédelmi osztályvezetője volt a pártnak: Győr, Veszprém, Makó, Sátoraljaújhely, Szolnok, Kecskemét és Mátészalka székhellyel. Az összevont kerületek közül egy vezetői hely, a székesfehérvári maradt meg a párt birtokában. A párt pozicionális helyzete a budapesti és a vidéki főkapitányságon, valamint a belügyminisztériumban a tárgyalat időszakban, években lényegében nem változott, őrszemélyzeti területen azonban elenyészően kis számú volt az SZDP képviselője.

A honvédség területén az 1947 februárjáig üzemi csoportként működő testület igyekezett érvényesíteni a párt elgondolásait. Az 1947. évi pártkongresszus határozata értelmében a honvédelmi csoport önálló szervezetté alakult át, és ennek során a nagy-budapesti, pécsi, szegedi, debreceni, szekszárdi, tolnai csoport is önálló pártszervezetté vált. Az átszervezés eredményeként 1947 nyarán a honvédelmi szervezet hat pártszervezettel (egy Budapesten, 5 vidéken), 20 csoporttal (ebből Budapesten 6, vidéken 14) és 40 alcsoporttal (vidéken) működött, és a honvédség állományának kb. 30%-át foglalta magában. De már az 1947-es választási harc idején megindult a taglétszám csökkenése, amely a választás után, különösen decemberben és 1948 januárjában, felgyorsult. A párt szempontjából ennek igen súlyos következményei lettek, hiszen itt is elvesztette ellenőrző szerepét. A taglétszám visszaesése vidéken kb. 80%-os, a fővárosban kb. 50%-os volt. Ezen a területen a választások előtt és után a munkáspártok együttműködése megszűnt.

A közéletben

A Szociáldemokrata Párt a kormányban részt vevő miniszterein és államtitkárain, valamint a nemzeti bizottságokban és közigazgatási szervezetekben helyet foglaló tagjain keresztül „teljes egészében vállalta a maga részét az ország demokratikus újjáépítésében” – állapította meg az 1945. évi kongresszus jelentése. A párt az ország életének minden területén – gazdaság, ipar, mezőgazdaság, közlekedés, oktatás, kultúra, tudomány, igazságügy, általában a szellemi élet, politika, közélet, civil szféra, munkavállalói, szakszervezeti terület stb. – kiépítette bázisát, szervezeteit. A párt a magyar társadalom minden rétegével, még a jómódúakkal is megtalálta a kapcsolatot. Képviselőin keresztül közvetlenül részt vett pl. a közéletnek a fasisztáktól való megtisztításában. Budapesten 500 taggal vett részt az igazoló bizottságok munkájában.

A fővárosi üzemekben a BESZKÁRT-nál, a Gázműveknél, az Elektromos Műveknél stb. vezető pozíciókban dolgoztak a párt tagjai. A BESZKÁRT elnöke Millok Sándor, a Gázművek vezérigazgatója Sósuti Endre, igazgatója Szamay Lajos volt. A párt tagjai az üzemi bizottságokban – a hozzávetőleg országosan

50–50%-os SZDP–MKP összetétel alapján – közreműködtek a termelés megindításában és fellendítésében.

A Szociáldemokrata Párt, bár a földosztó bizottságokban nem szerzett túl nagy befolyást, aktívan részt vett a földosztásban is. A Megyei Földbirtokrendező Tanácsokban sem tudott jelentősebb pozíciókra szert tenni. Delegáltjai igyekeztek oda-hatni, „hogy a föld valóban azok kezébe jusson, akik megművelik” – mint azt a párt 1945-ös kongresszusi jelentése megállapította. A Közmunkák Tanácsának vezetője a neves szociáldemokrata építész, Fischer József volt. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága élére is szociáldemokratát neveztek ki. Társadalmi szervezetek (szakszervezetek, külügyi társaságok, Külügyi Intézet, Magyarok Világszövetsége, Munkás Kultúrszövetség, lakómozgalom stb.) élére, ill. vezetőségeibe a párt képviselői kerültek.

A pártvezetőség jóváhagyásával a gazdasági életben is fontos helyeket foglaltak el a szociáldemokrata politikusok, szakemberek: sok-sok üzem, gyár (magán, községi és állami) igazgató-, illetve felügyelő bizottságában kaptak tagságot.

Az SZDP kiszorítása a hatalomból

Az SZDP hatalmi befolyásának biztosítása és növelése a koalíciós viszonyok között harc kérdése volt, hiszen a többi párt is erre törekedett. A szövetséges munkáspártok kezdettől fogva váltakozó erősséggel és eredménnyel rivalizáltak egymással. Az SZDP, látván az MKP hegemoniára törekvését, a paritás elvéhez igyekezett ragaszkodni, s elérni azt, hogy minden fontos hatalmi intézményben az MKP-val azonos, vagy azt megközelítő számú helyet harcoljon ki magának. A paritás elvét azonban az MKP sohasem akceptálta, még ha taktikai okokból bizonyos területeken (pl. az 1946 elején lebonyolított üzemi bizottsági választásokon) engedett is a nyomásnak.

Az 1947. augusztusi választások után az MKP azt tartotta központi céljának, hogy az SZDP-t – és a polgári pártokat – kiszorítsa a hatalomból. A kommunista párt vezetése irányt vett a többpártrendszer felszámolására, s ennek egyik stációjaként a munkásmozgalom egységre. Az MKP Politikai Bizottsága (PB) szeptember 3-án határozatot hozott a SZIM felszámolásáról, szeptember 16-án pedig az SZDP és az MKP egyesítéséről. Az elvi döntést követően október folyamán elkészült a végrehajtás menetrendje és ütemterve, s megkezdődött az előkészítő munka is.

Az eltervezett fúziós politika szeptember végén, amikor Lengyelországban megalakult a Kommunista Pártok Információs Irodája, a Kominform, lendületet kapott. A Kominform határozata kimondta, hogy az antifasiszta népfront korszaka lezárult, a kommunista pártoknak vissza kell térniük az osztályharc vonalára, s a pár-

tok egyesítésével meg kell teremteni az egységes munkásmozgalmat. Ezzel igazolást nyert a burzsoázia szövetségeseként aposztrofált SZDP ellen eltervezett és már gyakorolt politika. Eluralkodott az a nézet, hogy „egy csapásra megváltozna a demokrácia helyzete”, ha már csak egy munkáspárt lenne. Ez „egy hatalmas ugrás lenne a népi demokrácián keresztül a szocializmus felé, de nem egy olyan angol vagy svéd szocializmus, hanem az igazi szocializmus felé”. Az „igazi szocializmus” első számú ellenségévé, gátjává az SZDP-t léptették elő. Az SZDP-re, a szociáldemokrata mozgalomra minden területen hatalmas nyomás nehezedett.

Az 1947. októberi program és ütemterv a feladatot két szakaszban kívánta megoldani. Az elsőben az „egyértelműen baloldali SZDP-t” jelszóval az MKP követelte az SZDP megtisztítását a jobboldaliaktól. Ezt elérve, a második szakaszban pedig már a fúziót tűzte napirendre. Az SZDP vezetése – mit sem tudva az MKP céljairól, terveiről – nehezen állt rá a „jobboldaliak” elleni fellépésre. A szeptember 1-jével kirobbant belső válságot október végére kompromisszummal sikerült enyhíteni és a párt egységét összetákolni. Az MKP kívülről és az ún. baloldaliakon, illetve a kétkönyveseken keresztül belülről gyakorolt nagy politikai adminisztratív nyomása ellenére az SZDP-ben nem indult meg a „jobboldaliak” elleni harc.

Az MKP PB megbízottai a december 30-i összekötő bizottsági tárgyaláson ultimátumszerűen közölték az SZDP képviselőivel: ha nem indítják meg a jobboldal elleni harcot, elkerülhetetlen a fúzió. Másnap az SZDP Fővárosi VB-je határozatot fogadott el és nyújtott át Szakasits Árpádnak, amelyben meghirdette a jobboldal elleni harcot, név szerint Szélig Imrére irányítva a tüzet. Ez az ún. szilveszteri határozat a szociáldemokrata mozgalomban nagy zavart keltett, de még ettől sem omlott össze a párt, nem indult meg a tömeges átáramlás az MKP-ba.

Az SZDP vezetősége 1948. januárban–február elején a párt szervezeti, politikai megszilárdításán fáradozott, remélve, hogy a jobboldal elleni fellépéssel eleget tett az MKP követelésének. 1948. február 10-én az országos titkári értekezleten a párt prominens, hangadó vezetői, pl. Marosán azt hangoztatták, hogy „olyan párt megteremtése lebeg előttünk, amely kitűnő és ragyogó fegyvere lesz a munkáosztálynak”. Azt kell megnézni: mit kell tenni, „hogyan politikai tényező legyünk ebben az országban”. A vezetőség tagjai reménykedve készültek a március 6–8-ra meghirdetett kongresszusra, noha a párt létét fenyegető vihar szele már meg-megcsapta őket is.

Az MKP vezérkara ugyanakkor, a Fővárosi VB szilveszteri határozatára hivatkozva irányt vett a fúzióra, az SZDP felszámolására. Erőszakolta az SZDP munkásbázisának gyengítését, munkás tagjainak áttoborzását, ami sehogy sem akart tömegessé válni. Az SZDP sorainak rendeződését, stabilizálódását látva Rákosi durván támadta a vezetőket, mondván: megszüntették a jobboldaliak elleni harcot, sőt megkezdtek átmentésüket, ezzel leállították a „tisztulási folyamatot”. Az MKP átfogó támadása az SZDP ellen a mozgalom minden területén és a hatalom min-

den szintjén erősödött. A szociáldemokrata vezetés higgadságot mutatott, igyekezett nem odafigyelni – Szakasits szavaival – a kommunisták „komiszságaira”. Az SZDP-ben nem akarták elfogadni azt, hogy Kéthly, Kisházi, Vas-Witteg, Szélig és mások az imperializmus ügynökei, miként azt az MKP vezetői állították.

Mivel a tagok átlépése csak nem akart tömegessé válni, Rákosi február első napjaiban agitációs körutat tett a fővárosi nagyüzemekben, ahol nagygyűléseken leleplezte a szociáldemokraták „mesterkedéseit”, a Kelemen-ügyet, s a siker érdekében bejelentette: az MKP-ba átlépőknél az SZDP-tagságot elismerik. Az áttörés, a „gátszakadás” azonban még most sem következett be.

Az SZDP rákényszerítése a fúziós útra két vonalon haladt: a nyílt politikai és mozgalmi síkon, és a féllegális, illegális módszerek alkalmazásával. Az első síkon folyó támadás február 18-án kulminált, amikor a sportcsarnoki összehozásos ülésen Marosán önvádaskodó beszédet tartott, Révész Ferenc pedig felolvasta több tucat élvonalbeli, országos politikus, gazdasági, közigazgatási, üzemi vezető nevét, akiket lemondattak funkciójukról és kizártak a pártból. Horváth Zoltán mindehhez hozzáfűzte: „Mai napon felálltak, lemondtak, kik felszólításunkra, ki önmaga, kik a mi erős kezünk bevonásával való felállítással, [hogya] a mai nappal kizárassanak a pártból.”

A kizártak névsora: Kéthly Anna, Kisházi Ödön, Bán Antal, Szeder Ferenc, Vas-Witteg Miklós, Turi István, Szélig Imre, Zentai Vilmos, Pavlovsky Ferenc, Ivanics István, Jancsecz Imre, Nagy Pál Jenő, Antal Gyula dr., Steinhercz Simon, Borbély Endre dr., Lugossi Jenő, Baron Andor, Bede Béla, Bölcsföldi Andor, Száva Istvánné, Tihanyi József, Tóth Benő, Gáspár Árpád, Kertész Miklós, Barai Gyula, Kálmán József, Millok Sándor, Révész András dr., Pápay András, Cseszko Jenő, Végyvári Jenő, Vogl Béla, Szimcsák Lajos, Sümegi Oszkár, Bartucz János, Kelemen Gyula, Wiesner Sándor, Sille Jenő, Hámosi László, Beck József.

Az 1948. március 6–8-i kongresszuson kizárták még a következőket: Faragó László dr., Spitalszky Károly, Udvaros István, Szabó István, Erőss Ferenc, Szent Gusztáv, Fodor László, Knapik József dr. r. alezr., Bittman István r. alezr., Toller Károly r. alezr., Kovács András r. őrn., Faragó László dr. r. alezr., Radonyi Pál r. őrn., Biczok József r. nyomozó hadn., Hegedűs János r. hadn. Sátoraljaújhely, Cserei Gyula dr., r. alezr. Szeged.

Ettől kezdve az MKP vezetői – már az értekezletre hivatkozva – nemcsak a jobboldal „bűneit” sorolták mindenütt, hanem a baloldal hibáit is, amelyek nem sokban különböztek az előbbiektől.

A fél- és illegális módszerek közé tartozott, hogy február elsejével az SZDP központjába helyeztek és osztályvezetőnek kineveztek két ávós tisztet, akik a szervezet likvidálását, illetve a tisztogatást készítették elő adminisztratív módon. Minden pártintézmény (politikai, tömegszervezeti, gazdasági stb.) dolgozói állományáról katasztert készítettek, a személyeket politikailag minősítették, s megkezdték a

pártvagyon felmérését, a párt gazdálkodásának áttekintését. Az MKP illetékeseivel együtt döntöttek el, hogy kit miként minősítenek és ítélnek el. Az SZDP kongresszusáig még több mint egy hónap volt hátra, amikor lényegében már elkészült az az adathalmaz, amelynek alapján megtörtént az SZDP lefejezése, a káderek személycseréje.

A rövid idő alatt elkészült felmérés alapján az apparátus személyi állományát, a politikai és a gazdasági-társadalmi szférában dolgozó vezetőket leépítették, elbocsátották, nyugdíjba helyezték, szabadságolták, kirúgták (elsősorban politikai okok miatt), lemondatták, visszahívták (pl. a parlamentből) stb. A február 18-i összehívott ülés ebben a folyamatban csupán az egyik közbülső állomást jelentette.

A jobboldal elleni harc jelszavával folyó tisztogatást, az SZDP vezető elitjének és tagságának gleichschaltolását az SZDP 1948. márciusi XXXVI. kongresszusa után már „törvényes” alapon folytathatták. Mindenekelőtt a párt apparátusát vizsgálták felül és építették le lépcsőzetesen.

Az SZDP likvidálásának folyamata „hivatalosan” zöld utat a kongresszus után kapott. A március 10-i paritásos utolsó közös politikai bizottsági ülésen már nem egyenrangú félként tárgyaltak az SZDP képviselőivel. Az egyesülést vezető közös bizottságokban az MKP tagjai voltak többségben, így az arány a közös PB-ben 5:4, a közös SZB-ben 7:5, az alapszervezetek közös egységbizottságában 2/3:1/3 lett. Az SZDP sorsáról született döntő fontosságú határozatokat és végrehajtásokat, a valóban történelmi horderejű feladat kivitelezésének menetét, formáját, tartalmi kérdéseit stb. tehát az MKP központjából irányított országos, közép- és helyi szintű kommunista funkcionáriusok határozták meg. A szociáldemokrata mozgalom minden szférájában, az apparátus minden területén, osztályán, részlegén, az üzemi és területi szervezetekben stb. az egységbizottságok hajtották végre azokat a határozatokat, amelyek az MKP többségű felsőbb közös vezető szervek tisztogatására, az egyesülésre, az SZDP felszámolására vonatkoztak.

A hatalmi szférában az átrendezést a Közös Szervező Bizottság (KSZB) vezényelte le, s ez szentesítette a döntéseit végrehajtó alsóbb testületek határozatait. A KSZB tisztította meg a hatalmi szférát az „oda nem való” szociáldemokrata elemektől – a képviselőktől kezdve a közigazgatási tisztviselőig bezárólag. Ez határozta meg a vezetők és a beosztottak „átvilágítását”, számának csökkentését, továbbá minősítését, amely eldöntötte, hogy az illetőnek mi lesz a sorsa: politikai okok miatti egyszerű kirúgás, egyéb okok miatt felmondással és bizonyos végkielégítéssel történő elbocsátás-e, vagy más. A pártkádereknek elenyésző kisebbsége kapott valamilyen helyettesi vagy alacsonyabb beosztást az új pártban. Az MDP apparátusába 15 főt vettek át.

1948. április végére szociáldemokrata adatok szerint a párt káderei közül 25 000 főt – kommunista adatok szerint kb. 20 000 vezetőt – távolítottak el a párt-

ból. Szakasits Árpád kétségbeesetten vett tudomást a párt vezetőinek, tisztségviselőinek elkergetéséről, a párt lefejezéséről.

Az SZDP hatalmi pozícióinak felszámolását a KSZB rendszeresen megtartott ülésein folyamatosan végezték az alsóbb bizottságok javaslatai alapján. Az április 7-i döntések nyomán pl. fő- és alispánokat, továbbá polgármestereket, illetve helyetteseket távolítottak el pozícióikból. Szabó István főispánt Székesfehérvárról, Berényi Sándort Sátoraljaújhelyen, Kovács Józsefet Szombathelyen, Kovács Pál alispánt Szekszárdon. A polgármesteri székből menesztették Boór Istvánt Kaposváron, Tóth Lászlót Kecskeméten, Takács Lászlót Egerben, Tóth Jánost Hatvanban, Fábíán Lajost Sopronban, Dezsőfi Ferencet Szentendrén; a helyettes polgármesterek közül Nagy P. Józsefet Kalocsán, Varga Györgyöt Nagykőrösön, Lődör Jenőt Szombathelyen. Májusban is folytatódott a tisztogatás. A KSZB május 3-i ülésén a még meglevő hat szocdem. főispán közül hármat eltávolítottak (kettőt ki is zártak), a kilenc alispán közül hatot (hármat ki is zártak), a nyolc városi polgármestert mind eltávolították (ötöt ki is zártak), a 19 megyei jogú városi polgármester közül 14-et (hetet ki is zártak).

A megüresedett pozíciók egy részébe az MDP-be átvett szociáldemokratákat helyeztek, de már más pártösszetételben állítottak újakat. Elvileg állapították meg az MDP–NPP–FKGP arányszámát, a korábbival szemben általában növelve az MDP képviselőinek számát. A közigazgatási pozíciók betöltésének arányszáma ennek megfelelően a következőképpen alakult az előterjesztett javaslat szerint (zárójelben a régi munkáspártok–polgári pártok arányszámait ismertetjük). A főispánok 11:6 – esetleg 10:5 (10:7); alispánok 11:7 – 4 FKGP, 3 NPP (8:10); törvényhatósági jogú városi polgármesterek 7:5 – 1 FKGP (4:8); megyei jogú városi polgármesterek 22:16 – esetleg 22:13 – 6 FKGP, 4 NPP (19:19).

Az államrendőrségnél, a BM-nél szintén ez a fórum hagyta jóvá a döntéseket (elbocsátás, lemondás elfogadása és kizárás, rendelkezési állományba helyezés, kizárás és elbocsátás). A főkapitány-helyettest, Benjámin Olivér rendőr vezérőrnagyot kizárták és elbocsátották, pozícióját nem töltötték be, mert az egyesülés után meg akarták szüntetni. Az államrendőrség vidéki állományából rendelkezési állományba téve és kizárva 11 fő; elbocsátva és kizárva 27 fő; elbocsátva: 22 fő; rendelkezési állományba helyezve 10 fő. A KSZB április 12-i ülésén az Igazságügyi, a Földművelésügyi és a Népjelölti Minisztériumban, a bíróságon, törvényszéken, a Föld-, az Anyag- és Árhivatalban, a SZIM-ben, a nagy-budapesti pártapparátusban dolgozók közül 57 embert kizártak a pártból, 20-at kihagytak, 26-ot a törvényhatósági bizottságból visszahívtak, összesen 103 vezető sorsáról döntöttek. Ekkor kizárták szinte az összes főváros környéki pártszervezet titkárát, ezenfelül minden szervezet vezetőségi tagjainak zömét. Minden ülésen ilyen módon foglaltak állást az alsóbb fokú egységbizottságok előterjesztései alapján. Ekkor még a kizártak, leváltak, elbocsátottak helyére – csökkentett létszámmal ugyan – MKP–MDP-tag

szociáldemokratákat is állítottak. Dr. Ries István pl. 1950. június 9-ig, letartóztatásáig, igazságügyi miniszter volt. A szociáldemokraták pártképviselőkénti foglalkoztatása azonban ettől kezdve fokozatosan megszűnt, mert egyrészt ők már az MDP-t képviselték, másrészt mert hamarosan tőlük is megváltak az egyesülést követően napirendre tűzött felülvizsgálatok során.

Az „egyesüléssel” az SZDP-t de facto felszámolták, likvidálták. Rákosi Mátyás nem titkolta, hogy szerinte az SZDP-t úgy kell likvidálni, hogy Magyarországon soha többé ne gátolhassa a kommunisták politikáját. Az SZDP 1948 közepére megszűnt mozgalmi, társadalmi s kivált hatalmi tényező lenni. Ezen az sem változtat, hogy az „egyesítő”, az MDP-be átvettek egy-két évig részben a parlamentben, részben az állami hivatalokban és a mozgalomban, mint egyének tovább működtek. A mesterségesen felszított, gyűlölködő szociáldemokrata-ellenesség egyre megalázóbb légkörében dolgoztak, és természetesen szó sem lehetett arról, hogy bármiféle szociáldemokrata elvet, gyakorlatot, szellemet képviseljenek. Az SZDP szocialista államszervezési, hatalomgyakorlási elképzeléseit, terveit erőszakkal elnyomták és kiiktatták a magyar közéletből.

5. A szociáldemokraták üldözése és diszkriminálása

Az 1949 és 1953 között lefolytatott törvénysértő, ún. koncepciós perek vádlottjainak padjára a munkásmozgalmi vezetők mellett frakciós és illegális kommunistákat, ún. jobboldali szociáldemokratákat és polgári nézetet vallókat is ültettek. A letartóztatottakkal szemben meghatározott séma szerint jártak el. A hazai szociáldemokratákkal például kivétel nélkül azt akarták elismertetni, hogy a Horthy-rendszerben rendőrbesúgók voltak. Az emigrációból hazatérteknél pedig arra helyezték a hangsúlyt, hogy őket az imperialista kémszervezetek még 1945 előtt beszervezték, majd hazaküldték kémkedni.

A kommunista párt ellenségének számító szociáldemokratákkal szemben nem indultak látványos kirakatpercek, a dolgokat csendben, zárt tárgyalásokon intézték.

A népbírószági vizsgálatokat, különtanácsai eljárásokat gyakran parlamenti képviselők ellen indították. Így a „fordulat éve” a még 1947-ben megkezdett előkoncepciós perrel, a Peyer Károly és 13 vádlott-társa ellen indított kémperrel indult. A Budapesti Népbírószág Öttagú Különytanácsának 1948. február 16-án kihirdetett ítéletében a kémkedés vádjá mellett – azaz annak feltételezése mellett, hogy a nyugati nagyhatalmak segítségét kérte a magyar demokratikus rendszer megdöntésére – az a vád is megjelent, hogy Peyer, az SZDP megbontásával, a pártellenzék bázisán olyan szocialista jellegű pártot akart alapítani, mely a magyar koalíciós kormány külpolitikájával ellentétben, egyoldalúan az Egyesült Államok felé orientálna. Az ügy három, szökésben lévő fővádlottja – Peyer Károly, dr. Pisky-Schmidt Frigyes és Gábor Róbert – mellett a perbe fogottak között családtagok is szerepeltek. Az ítélet már készen volt – Peyer Károly távollétében nyolcévi fogházbüntetést kapott –, néhány „apró” jogi formáság hiányzott csupán, egyebek között az, hogy a parlament felfüggeszse Peyer képviselői mentelmi jogát. Erre már csak az érintett távollétében, 1947. november 21-én került sor.

A pert a Tájékoztató Irodának a jobboldali szociáldemokraták elleni állásfoglalását követően rendezték meg. Néhány héttel Peyernek a szociáldemokráciából való kiiktatása után Bán Antal iparügyi miniszter is kénytelen volt az emigráció útját választani (ő egyébként maga is részt vállalt Peyer diszkreditálásában).

Az 1948 elején zajló ún. Nitrokémia-ügy célja már a szociáldemokrata „jobboldal” ellen indított koncentrált támadás volt. A per egyik fővádlottján, Kelemen Gyula iparügyi államtitkáron keresztül akarták kompromittálni Bán Antalt is. A per szereplőit tudatosan válogatták össze. Szabó Kornél vezérigazgató, aki korábban miniszteri biztos volt Közép-Európa egyik legnagyobb hadianyaggyáránál, a

Nitrokémiánál, és a honvédelmi tárca alá tartozó összes vállalatot felügyelte. Sárkány József a Honvédelmi Minisztériumban, Kelemen Gyula az Iparügyi Minisztériumban a kormány befolyásának tényleges érvényesítői, a Nitrokémia végrehajtó bizottságának tagjai voltak. Gyöngyösi István a Nitrokémia igazgatójának helyettese, Steller Lajos főmérnök pedig a műszaki titkok ismerője volt. Nem véletlen az ítélethozatal dátumának kiválasztása sem. 1948. március 4-én – két nappal a szociáldemokraták XXXXVI. kongresszusa előtt, mely a fúziót tárgyalta – került sor a Kelemen és hat társa elleni politikai justizmordra. Több, a szociáldemokraták ellen később lefolytatott eljárás gyökerei a Kelemen-ügyig nyúltak vissza. A korrupcióval és „peyerizmussal” vádolt Kelemen Gyula bebörtönzése után a részére indított pénzgyűjtő akciók kezdeményezőit is sorra börtönbe vetették.

Az SZDP lejáratására, vezetőinek kompromittálására országossá terebélyesedő kampánynak az volt a célja, hogy a párt önállóságát feladni nem kívánó politikusokat már az 1948. márciusi kongresszus, sőt az 1948. február 18-i sportcsarnoki gyűlés előtt eltávolítsák. Ezt azonban nem lehetett simán végrehajtani. Az országos pártfórumokon demokratikusan megválasztott vezetőségi tagok felett csak a választói testület dönthetett, a vezetőség pedig csak a fegyelmi bizottság alapos vizsgálata után ítéelkezhetett. Az MKP listáján szereplő mintegy 40 vezetőt felszólították, hogy az előállt helyzetre, a mozgalom érdekeire való tekintettel mondjanak le. Ez meg is történt. Az 1948. február 18-i sportcsarnoki gyűlésen már felolvasták a félreállított, lemondott, lemondatott, illetve kizárt szociáldemokraták névsorát. A fúziót ellenzők egy része az emigrációt választotta – Bán Antal, Böhm Vilmos, Szélig Imre stb. –, míg mások a biztosra vehető retorziók ellenére itthon maradtak: Büchler József, Szeder Ferenc, Kéthly Anna, Valentiny Ágoston, Vas-Witteg Miklós és mások.

Perek a „beolvadók” ellen

A törvénytelenségek, a személyi kultuszból fakadó önkény időszakában, amikor a régi illegális kommunisták ellen is hajsza indult, a Rákosi-féle vezetés politikai kampányt indított nemcsak a mozgalomból eltávolított, hanem az új, egységes munkáspárt megszervezésében aktívan részt vevő vezetők jelentős része ellen is. Ez volt a szociáldemokraták elleni fellépés második hulláma, mely időben – ami a le tartóztatásokat, a perbe fogást és az elítélést illeti – előbb hozott látványos eredményt, mint az ún. „jobboldaliak” elleni első hullám. A moszkvai emigrációból hazatértek szociáldemokrata-ellenessége ekkor tetőzött. A szociáldemokrata párt elvesztett beolvasztása a kommunista pártba sorozatossá lett: Bulgária, Románia, Csehszlovákia, valamint Lengyelország szociáldemokrata pártjai ugyanilyen sorsra jutottak.

Már a Rajk-perben lefoglalták és 1949. szeptember 24-én a Népbíróság különtanácsa dr. Jankó Péter tanácselnök vezetésével életfogytiglani fegyházra ítélte a nyolcadrendű vádlottat, a legismertebb magyar trockizmuszakértőt, Justus Pált, a Magyar Rádió alelnökét. A későbbiekben – a Rajk-ügy mintájára – a megnövekedett létszámú Államvédelmi Hatóság Szűcs Ernő irányításával megkísérelte, hogy egyesítsen egy politikai és egy katonai összeesküvést, a szociáldemokraták és a tábornokok kémkedéssel párosult szervezkedését. Ez a törekvés végül is megghiúsult, bár 1950–1951-ben katonai bíróságok tárgyalták a szociáldemokraták ügyeit is. Az ún. katonai csoport, Vaikó György alezredes és 19 társa ügye csak részben kapcsolódik a szociáldemokraták elleni fellépéshez. Különlegessé teszi, hogy Vaikó György és Diettrich Lajos esetében az 1950. augusztus 15-én államellenes szervezkedés és hűtlenség miatt hozott halálos ítéletet augusztus 26-án végre is hajtották. A halálos ítélet kiszabása még igen, ám végrehajtása már nem tartozott a szociáldemokratákkal szemben alkalmazott „módszerek” közé.

A magyarországi koncepciós perek közül a szociáldemokraták elleniek voltak a legtömegesebbek. A perekben szereplők nagy száma miatt az ÁVH négy vizsgálócsoportot állított fel. A Szakasits-per „szereplői” 1949 júliusa és 1950 augusztusa között kerültek az ÁVH őrizetébe, és a Budapesti Megyei Bíróságon 1950. november 24-én – háborús bűntett, kémkedés, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és népellenes bűntett vádjával – két évtől életfogytiglani fegyházig terjedt az ellenük hozott ítéletek skálája. Feltehetően ennek a pernek lett volna a vádlottja Ries István, ám ő a brutális bánásmód, valamint súlyos betegsége következtében 1950 szeptemberében elhunyt a börtönben.

Szakasits Árpád mellett Marosán György, Vajda Imre, Horváth Zoltán, Szalai Sándor, Gombosi Zoltán, Ignotus Pál, Beöthy Ottó és Dobos István együtt kerültek a vádlottak padjára mint olyan „baloldali”, a fúziót végrehajtó volt szociáldemokraták, akiket ekkor Rákosiék még a „jobbboldaliaknál” is veszélyesebbnek ítélték.

Marosánt rendőrbesúgóí tevékenységgel vádolták, valamint azzal, hogy a tagfelülvizsgálat során számos volt szociáldemokrata funkcionáriust mentett át. A perben az SZDP Külpolitikai Osztályát mint az angol titkosszolgálat egyik hídfőállását jelenítették meg, s az osztály vezetőjét, Szalai Sándort – aki munkakörénél fogva is kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkezett – kémtevékenységgel vádolták. Vajda Imrét, az SZDP egykori gazdasági bizottságának elnökét pénzügyi manipulációk miatt marasztalták el, ami mögött valójában az MDP kommunista vezetőinek anyagi követeléselei álltak. Horváth Zoltán, a Szakasits-titkárság vezetője, a *Népszava* és a *Világosság* szerkesztője, valamint az angol emigrációt megjárt Ignotus Pál mint Szakasits és az angol titkosszolgálat közvetlen összekötői szerepeltek a perben. Az amerikai titkosszolgálatnak tett állítólagos szolgálatait az ásványolaj-ügyek volt miniszteri biztosát, Gombosi Zoltánt fogták perbe. Beöthy Ottót, a Parlamenti Könyvtár vezetőhelyettesét azért vették őrizetbe, mivel saját lakásán tol-

mácsolt Morgan Phillipsnek, a Labour Party vezetőjének Horváth Zoltánnal folytatott tárgyalásain. Végezetül Dobos Istvánon, Szakasits titkárán az „éberséget” kérték számon.

Perek a fúzió ellenzői ellen

Az SZDP-ben, valamint helyi szervezeteiben a vezetőségi tagok többsége azok közül került ki, akik néhány évvel előbb még fizikai munkásként dolgoztak. A miniszterek, az államtitkárok, a tábornokok viszont a koalíciós időkben kevés kivétellel értelmiségiek. A „fordulat éve”, a hatalom egészének megragadása után merült fel a kérdés, hogy mi legyen a fő szempont a vezetők kiválasztásánál. Az így támadt elmentéket tudatosan használták ki azok, akik összeállították a szociáldemokrata vádlottak listáit. 1950-ben további perekre is sor került: a rendőri csoport – Benjamin Olivér volt rendőr vezérőrnagy, a budapesti rendőr-főkapitányság helyettes vezetője és négy társa – ellen, mely a rendőrségen belül működő szociáldemokrata vonal feltárását célozta. Virág Sándor és öt társa a miskolci, továbbá Piller Gyula és 18 társa a budapesti volt szociáldemokrata üzemi funkcionáriusok csoportját jelenítette meg. Virág, az SZDP egykori Borsod megyei titkára maga köré gyűjtötte a Diósgyőri Vasgár acélöntő üzeméből kizárt szociáldemokrata dolgozókat, s az Avas egyik pincéjében tartott titkos összejöveteleken egy esetlegesen bekövetkező rendszerváltozásra készült. Piller és társai felléptek a termelés csökkentéséért, a Sztahanov-mozgalom és a munkaverseny ellen. Ellenük indult el az ún. üzemiak ügye. Az ország majd minden táján, a gyárakban főként az üzemi bizalmiak körében, „tisztoztatásokba” kezdtek. Azt az MDP-irányvonalat ugyanis, amely szerint a szakszervezeteknek 1948 után egyoldalúan csupán a termelést segítő szerepük lehet, csak a szociáldemokrata hagyományok kiiktatásával és e hagyományok képviselőinek eltávolításával lehetett érvényesíteni. A kihallgatók koncepciójában az „üzemi hálózathoz” tartozott később Laborcz István és 16 társa pere is, melyben különböző üzemekben dolgozó szociáldemokraták „találkoztak össze”. Volt közöttük nyomdász, autóbusszvezető, horthysta ezredes, sőt Budapest 1945 utáni, volt alpolgármesterét is ehhez a üggyhöz kapcsolták és letartóztatták. Laborczot és társait – a demokratikus államrend elleni szervezkedés és fegyverrejtegetés miatt – 1952 novemberében ítélte el a Budapesti Megyei Bíróság. Ebben a perben – Marosán György és Schiffer Pál után – kihírdették a harmadik, szociáldemokratára kiszabott halálbüntetést Zeiner Ferencre, aki Marosánéhoz hasonlóan szintén életben maradt.

Az ún. jobboldali szociáldemokraták legaktívabb képviselőit a Kálmán József és 21 társa ellen 1950 szeptemberében indított perben gyűjtötték össze. Itt „fejezték le” az országgyűlés volt SZDP-csoportját, s ez képezte a további, szociáldemokra-

ták elleni ügyek bázisát. A többiek szervezkedése az ide kapcsolódó „hatos bizottság” valamely tagjához kötődik. Amit a későbbiekben a per felülvizsgálatát végzők egyáltalán bizonyítani tudtak, az csupán annyi volt, hogy ezek a „volt városházi ellenforradalmi elemek” – például az 1944-ig a főtitkári funkciót ellátó Szeder Ferenc, Büchler József, a Nemzeti Bank alelnöke, Takács Ferenc volt földművelésügyi államtitkár, Szakasits Antal, az Állami Vállalatok Központi Nyugdíjpénztára önkormányzatának elnöke, Gáspár Árpád, a MABI volt vezérigazgatója, dr. Ladányi Ármán, az Ügyvédi Kamara volt elnöke, Király Géza államvasúti igazgató, valamint Sima Paula, Kéthly Anna parlamenti titkárnője – rendszeresen összejöttek, beszélgettek. A vádirat szerint ezek a pártból kizárt emberek arra számítottak, hogy újra legális lesz az SZDP. A Kálmán-perben elítélt Pozsgai Gyulánál, volt kereskedelmi és közlekedésügyi politikai, majd adminisztratív államtitkárnál, országgyűlési képviselőnél, valamint Kőműves József volt OTI-elnöknél az „összeesküvés” egy másik szálára figyelhetünk fel. Pozsgai a Peyer-csoport embereként a Magyar Radikális Párt megbízásából Pécsen korteskedett az 1947-es választások előtt. A vád alapján az összeesküvés fedőszerve a „Petőfi Szabadkőműves Páholy” néven működő, az ún. „jobboldali” szociáldemokratákat tömörítő csoportosulás volt. Pozsgaiék útján próbálták a vizsgálók eljutni a peyerista emigrációhoz, a kapcsolódások és összeköttetések feltárásához. Az ugyancsak perbe fogott Zentai Vilmos volt honvédelmi államtitkár esete azt példázza, hogy miként vonták be a szociáldemokrata perekbe a katonai vonalat.

Az SZDP centrumához tartozó Száva Istvánt – az Újságíró Szövetség ügyvezető elnökét – és öt társát 1950 novemberében államellenes szervezkedés és kémkedés vádjával ítélték el.

1952-re már nem tettek különbséget bal- és jobboldali szociáldemokrata között sem a koncepció megfogalmazásánál, sem a lefoglalt egykori állásfoglalásainak, pártbeli helyzetének megítélésénél. Az ekkor induló perek már polgári büntetőbíróságok előtt zajlottak. Az ún. ózdi szervezkedés ügyében Mauks Miklós és 20 társa, majd Fejszés József és hat társa, továbbá a szociáldemokrata kisiparosság jeles képviselőit felvonultató Némedi Varga Jakab és 19 társa ellen indultak törvénysértő eljárások.

Egyéni perek egyes szociáldemokrata vezetők ellen

Több, ún. egyéni ügyben is ítélezett a korabeli bíróság. Schiffer Pált, az SZDP egyik vezető funkcionáriusát apósával, Szakasits Árpáddal egy napon vették őrizetbe. 1951. március 23-án szervezkedés és kémkedés miatt előbb kötél általi halálra ítélték, majd három évig tartó siralomház után, 1954. március 12-én a Katonai Felsőbíróság életfogytiglani börtönre változtatta büntetését.

Lefogták Mérő Ignácot, az SZDP Rendező Gárdájának volt parancsnokát, dr. Káldor Györgyöt, az MTI főszerkesztőjét, Kovács Istvánt és Gergely Istvánt, a United Press New York-i hírügynökség magyarországi tudósítóját. „Lefejezték” a szakszervezeti mozgalmat is; vezető testületének tagjai börtönbe kerültek, a közép- és alsószintű funkcionáriusok zömét szintén börtönbe vagy internálótáborba zárták. A háborús és népellenes bűntettrel vádolt Kisházi Ödön, a vasasszakszervezet főtitkárhelyettese, a SZOT volt elnöke 1952 szeptemberében nyolc évet kapott.

Kéthly Annát, a nemzetközi híró politikust, 1950. június 9-én tartóztatták le, s – a külföld élénk tiltakozása ellenére – 1954. január 20-án a Budapesti Megyei Bíróság szervezkedés vezetése és kémkedés miatt életfogytiglani börtönre ítélte. Személye meghatározó volt számos szociáldemokrata-ügyben, hiszen a többiek vele „tartották a kapcsolatot”.

Internálások

A szociáldemokrata munkástömegeket a megtorló intézkedések mindaddig nem érintették, amíg az MDP PB 1950. július 24-én meg nem hozta ún. szindikalista határozatát a szakszervezeti munka egyes kérdéseiről. A határozat megvitatása során Rákosi kifejtette, hogy a jobboldali szociáldemokraták nagyméretű szabotázsáról, összeesküvésről van szó. Az ő aknamunkájuknak tulajdonított minden zavaró jelenséget a gyárakban, őket tette felelőssé azért, hogy a tervekhez képest jelentős lemaradás mutatkozott a termelésben. 1950 elejétől a napilapok és pártbrosúrák naponta hívták fel a figyelmet arra, hogy a szociáldemokrácia a munkásság legnagyobb ellensége, s rendszeresen közölték a híreket a szabotáló és elítélt szociáldemokrata munkásokról.

A jobboldalinak minősített szociáldemokraták, a szindikalista-bürokratikus jelenségek elleni fellépés egybeesett a nemzetközi méretű szociáldemokrata-ellenes kampánnyal. Akik nem kerültek börtönbe, akiknek az ügyében nem rendeztek „cirkusz-pereket” – nagyrészt volt üzemi bizalmiak jutottak erre a sorsra –, azokat egyszerűen internálták, táborokban helyezték el, elbocsátották munkahelyükről, vagy alacsonyabb beosztást kaptak.

A magyarországi internálások 1945 utáni preventív jellege kezdetben összefüggött a háborús és népellenes bűnösök felkutatásával, a németek kitelepítésével, az igazolásokkal, valamint a fasiszta pártok és egyesületek feloszlásával. Ez azonban az 1950-es évek elejére alapvetően megváltozott, s az internálásokkal „a tervgazdálkodás érdekeit sértő cselekményeket” torolták meg. Részben a magyar progresszió elleni irtóhadjárat eredményeként módosult az internálótáborok törzsállománya. Voltak mezőgazdasági, ipari munkára szervezett táborok és politikai

büntetőtáborok is, ahol a lefogottak jelentették az olcsó munkaerőt a felemelt öt-éves terv végrehajtására. Talán nem véletlen, hogy az Államvédelmi Hatóság fennhatósága alá került Recskre és Kistarcsára a legjobb szakmunkásokat vitték, s nagyrészt szociáldemokrata internáltakkal építették fel a barakkvárost.

Felülvizsgálat és rehabilitáció

Az 1950–1952-ben elítélt szociáldemokraták nagy részének ügyében 1956 nyarára fejeződött be a felülvizsgálat, és lassan – az 1962. évi MSZMP KB határozat megszületésével – elkezdődött rehabilitációjuk is. Voltak, akiknek perújrafelvétele és rehabilitációja távollétükben történt meg, mások 1956 után politikai tisztséget vállaltak a megalakuló MSZMP-ben, a korábban elítéltek nagy része azonban kiszabadulása után visszavonult a politikai élettől.

1954. október 25-én került sor a Kéthly-ügy felülvizsgálatára, részben a nemzetközi tiltakozóakciók hatására, részben mert a koncepciós perek felülvizsgálata kezdetben erősen ellentmondásos volt. Kéthly Annát, a nyugati szocialista értékek egyik magyarországi képviselőjét november 19-én, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején egyéni kegyelemmel szabadlábra helyezték. Az 1956. augusztusi bírósági meghallgatás után hat évvel a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1962. október 30-án megtartott zárt tárgyalásán – távollétében – igen felemás módon rehabilitálta.

Igen szövevényes és körülményes kibogozni, hogy az 1950-es évek pereiből végül is melyeket lehet a szociáldemokratákat meghurcoló ügyekhez kapcsolni. Kutatásaink alapján a „tisztán” szociáldemokraták ellen indult eljárásokban – ahol tehát a vádlottak zöme a „mozgalomhoz” kapcsolódott és a kommunista „kiszorítódi” áldozataivá vált – 177 embert ítéltek el 12 csoportos és 9 egyéni ügyben.

6. Az SZDP újjáalakulása 1956-ban

1956. október 30-án, több mint nyolcévi szünet és üldözés után, a magyar politikai életben ismét megjelent a Magyar Szociáldemokrata Párt (olykor csak SZDP néven) és rohamos fejlődésnek indult. A fönixmadárszerű újraéledés nem előzmények nélküli. A Sztálin halála utáni „enyhülés” éveit a szociáldemokraták számára is változást hozták. 1954 novembere (Kéthly Anna kiengedése) és 1956 tavasza–nyara között a többi szociáldemokratát is kiengedték.

A kiszabadultak egy része felvette egymással a kapcsolatot, és foglalkozni kezdett az SZDP létrehozásának gondolatával. A legtekintélyesebb csoport Kéthly Anna, Kelemen Gyula, Fischer József körül alakult ki. Az 1956 júliusában, Rákosi Mátyás leváltása után „felfrissített” – egyesek szerint „felhígított” – MDP KV és PB kétségbeesetten kereste a válságból kivezető utat, és igyekezett aktivizálni a volt koalíciós pártokat és vezetőiket, többek között az SZDP-t is, hogy azután bevonja őket a politikai életbe. Július végén–augusztus elején az MDP vezetősége nevében Kiss Károly a pártközpontban tárgyalt erről Kéthly Annával. Békülékeny és önkritikus hangot ütött meg, s arra próbálta rávenni őt, hogy a kibontakozás előmozdítása érdekében a Hazafias Népfrontban vállaljon szerepet, segítse megoldani az országot, a nemzet problémáit.

Kéthly Anna elhárította magától a felkérést. Semminemű együttműködésre sem volt hajlandó azokkal, akik pártját beolvasztották, vezetőit pedig üldözték. A találkozó Kéthly számára két fontos következménnyel járt. Először is az elhangzottak megerősítették benne azt a felismerést, hogy az MDP vezetése nagy bajban van, az országban a politikai válság mélyül; ez azt sugallta neki, hogy hamarosan nagy változások következnek be, és egy napon még az önálló SZDP is létrejöhet. Másrészt előtérbe állította személyét, megerősítette politikai pozícióit, növelte presztízsét, hiszen a tárgyalás híre hamarosan futótűzként terjedt el a fővárosban.

1956 nyarán a szociáldemokraták Kéthlyn keresztül kapcsolatba kerültek az Osztrák Szocialista Párttal (ÖSP) és vezetőjével, Oskar Pollakkal, akitől elvi, politikai, sőt olykor anyagi támogatást is kaptak. Kéthly Anna és az osztrák szocialista vezetők között futárszolgálat működött, ezen keresztül hasznos instrukciókkal látták el a változásokra készülő Kéthly Annát és Kelemen Gyulát, aki részt vett a megbeszéléseken.

A felelős osztrák vezetők tanácsára Kéthly Anna az öt felkereső kommunista funkcionáriusoktól teljes körű jóvátételt és kártérítést követelt a szabadon engedett szociáldemokratáknak, tehát a teljes rehabilitálást, amit a „fuzionisták” is megkaptak. Az együttműködés feltételéül pedig azt szabta, hogy „a szociáldemokrata pártot teljes szabadságában” állítsák vissza. Szeptemberben, októberben Kéthly már

maga mögött tudhatta nemcsak a hazai szociáldemokraták kis csoportját, hanem a nemzetközi szocialista közösséget is, mindenekelőtt az ÖSP-t, továbbá az emigráns MSZDP-t és vezetőjét, Szélig Imrét, akit az MDP kezdeményezte tárgyalásokról az osztrák pártvezetők bizonyára informáltak.

A Kéthly személye iránti érdeklődés itthon tovább nőtt. Nagy Imre tudtával szeptember első felében felkereste őt Losonczi Géza és Haraszi Sándor, az MDP reformkommunista szárnyának két prominense, és együttműködésre kérték fel. Kéthly az együttműködéshez három feltételt szabott: „a szociáldemokraták törvényes elismerését, hogy pártjukat megalakíthassák”, a párt szabad cselekvési jogának és kibontakozási lehetőségeinek biztosítását, továbbá a teljes mozgásszabadságot, a ki- és beutazóvizumokat, hogy tanácskozhassanak a Szocialista Internacionáléval és pártjaival.

A hazai és a nemzetközi tárgyalások fontos szerepet játszottak az SZDP megalkotásának folyamatában. A különböző információk elősegítették bizonyos alapelvek kikristályosodását. Októberre politikailag, elvileg, személyileg összekovácslódott a szervezendő SZDP vezérgárdája, élen Kéthly Annával. A mozgásba lendült szociáldemokrata tagok – valamikori országos és középszintű párt- és szakszervezeti funkcionáriusok – Kéthlyt tekintették vezetőjüknek. Megvitaták a párt-szervezés és a pártpolitika fontos kérdéseit, kiforrott az önálló és független SZDP politikai platformja. Eszerint a pártnak a többpártrendszer visszaállítására kell törekednie, s ugyanakkor meg kell védenie azokat a gazdasági-társadalmi változásokat, amelyek 1945 és 1947–1948 között mentek végbe. A szovjet csapatok kérdésében nem alakult ki egyértelmű álláspont, mert Kéthly és társai ebben a döntést a nagyhatalmak megállapodásától tették függővé. Távolatokban az ausztriai semlegesség, a csapatkivonás lebegett a szemük előtt elérendő célként.

1956. október 23-a a szociáldemokratákat a kibontakozás, az újjászerveződés stádiumában, mozgásban találta, még ha nem is tudták pontosan, hogy a következő napokban milyen lehetőségek teremődnek számukra. Mozgásterüket erősen korlátozta az MDP, amely a munkásmozgalom egységét reprezentálta, és vezetői hallani sem akartak az önálló SZDP létrehozásáról, s ezzel, úgymond, a magyar munkásmozgalom kettészakításáról. Ezért Kéthly és elvarátai nem léptek fel kezdeményezően és „törvénysértően”, a döntést kívülről várták.

Erre október 27-e után került sor, amikor Nagy Imre a többpártrendszer visszaállításáról nyilatkozott, és a koalíciós alapon szerveződő Nagy-kabinet már a szociáldemokraták részvételére is igényt tartott. Az október 30-án lezajlott Nagy Imre–Kéthly–Kelemen–Kőműves találkozó egyértelművé tette, hogy a kormányba Kéthlyék csak akkor lépnek be, ha azt az önálló SZDP képviselőjeként tehetik meg. A kormányzati szerep vállalásának egyetlen feltétele tehát az SZDP újraindulásának engedélyezése volt. Nagy Imre kérésére, hogy a szociáldemokraták lépjenek be a kormányba, Kéthly azt válaszolta, hogy „pártunk egyelőre nincs megalakulva,

meg kell előbb alakulnunk”, s kérte a Conti utcai régi párház és a *Népszava* visszaadását, amit Nagy engedélyezett. Ez de facto és de jure az SZDP létrejöttének tudomásulvételét jelentette.

A *Magyar Nemzet* közölte az október 30-i megállapodást, amelyet Kéthly, Kelemen, Kőműves József kötött Nagy Imrével arról, hogy az SZDP visszakapja a régi párházat, a nyomdát és a *Népszavát*, amely utóbbi november 1-jétől ismét az SZDP központi napilapjaként jelent meg. (Addig a szakszervezetek központi lapja volt.) A törvénytisztelő Kéthly Anna számára fontos volt, hogy a pártalakításnak jogalapja legyen, azt a kormány részéről biztosítsák, s a párt ne illegálisan, törvénytellenesen kezdje meg működését.

Hivatalosan az MSZDP megalakulását október 30-án jelentették be, és másnap, 31-én, a párt Conti utcai régi székházában az összesereglett emberek megválasztották az ideiglenes vezérkart: a 21 tagú vezetőséget, az öttagú ellenőrző bizottságot és a párt ifjúsági szervezetének, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomnak (SZIM-nek) a vezetőségét is. A párt elnöke Kéthly Anna, főtítkára Kelemen Gyula, főtítkárhelyettese dr. Révész András lett. Bejelentették, hogy a *Népszava* ismét a párt hivatalos lapja. A 21 tagú vezetőségben zömmel a régi, kipróbált, többségükben börtönbüntetést szenvedett, neves szociáldemokrata vezetők, funkcionáriusok kaptak helyet, többek között Büchler József, Fischer József, Kertész Miklós, Ladányi Ármin, Valentiny Ágoston, Vas-Witteg Miklós, Zentai Vilmos és mások. Az ekkor már Bécsben tartózkodó Szélig Imrét, az emigráns MSZDP elnökét, távollétében választották be, remélve, hogy hamarosan hazatér és átveszi a főtítkári posztot.

Írott programot a pártvezetőség nem állított össze, erre ideje sem volt, ám a követendő politika elvi-eszmei pillérei, a konkrét tennivalók köre természetesen kirajzolódott. A pártpolitika elvi alapjait Kéthly Anna, Kelemen Gyula, Faragó László cikkei, nyilatkozatai körvonalazták. Kéthly november 1-jei *Szociáldemokraták vagyunk* című vezércikke nyílt állásfoglalás volt a demokratikus szocializmus mellett. Elutasította egyfelől az ún. népi demokráciát, amelyet a demokrácia színjátékának tartott, másfelől a restaurációs kísérleteket, s figyelmeztetett az 1919-hez hasonló ellenforradalom veszélyére is. Az SZDP nevében a független és demokratikus Magyarország megteremtése mellett foglalt állást, amelynek biztosítékát az SZDP létében látta. Végül felszólította a párttagokat, az embereket: „Vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre, melyek a nép kezében kell hogy maradjanak...”

A vezetőség első feladata az SZDP országos kiépítése, jól szervezett politikai erővé változtatása volt. Kelemen Gyula főtítkár irányította ezt a munkát, amely lendületesen és sikeresen folyt. A pártvezetőség szinte megszakítások nélkül, ha kellett, naponta többször is ülésezett, hogy a felvetődött sok-sok problémában azonnali döntés születhessen. A pártközpont gyorsan kapcsolatot teremtett az újonnan

létrejött kerületi, megyei központokkal. A párt szervezetének országos kiépülését segítette, hogy már a párt és a vezetőség megalakulása előtt a szociáldemokraták ezrei, tízezrei a községekben, városokban öntevékenyen, az élő szociáldemokrata hagyományok szellemében beépültek a koalíciós alapokon szerveződő új helyi hatalmi és tömegszervezetekbe, és a párt nevében tevékenykedtek. A párt nem egészen egy hét alatt, november 4-éig, országosan kiépült, és nagy tömegek fordultak a szociáldemokrácia felé. Munkához látott a párt ifjúsági szervezetének, a SZIM-nek a vezetősége is, amely, a hagyományokat követve, a pártvezetőség politikájának szellemében végezte a szervezést, a tagtoborzást.

A párt szerves kapcsolatot épített ki a szakszervezetekkel is. A szakszervezetek központi vezetőségeiben a többséget a visszatért szociáldemokrata szakszervezeti funkcionáriusok (Vas-Witteg Miklós, Kisházi Ödön, Ivanics István, Tóth István, Jancsecz Imre, Pozsgai Gyula és mások) szerezték meg, akik megkezdték az iparági szervezkedés lebontását, a szakmai szerveződéshez való visszatérést. A szociáldemokrata képviselők követelték, hogy a magyar szakszervezetek központja „azonnal lépjen ki a Szakszervezeti Világszövetségből”. A Szakszervezetek Országos Tanácsa, a SZOT kommunista vezetősége lemondott. Az 1956. október 31-én megalakult Magyar Szabad Szakszervezetek Szövetségének vezető testületében és a szakszervezeti központokban a szociáldemokraták kerültek többségbe és új választásokat szerveztek, remélve, hogy „a kommunisták... kikerülnek majd”. Az üzemi bizottságok újjászervezését is megkezdték, s ezekben a testületekben is fontos pozíciókba kerültek az SZDP emberei. A pártvezetőség célja az volt, hogy a szakszervezetek ismét a szociáldemokrácia gerincét alkossák, és vele közvetlen szövetségben működjenek.

Az SZDP és a többi párt viszonya intézményesen nem rendeződött, s ez érthető is, hiszen a pártok (a régiék és az újak is – közel 50 párt jelentkezett ezekben a napokban) „magukkal” voltak elfoglalva, a szociáldemokraták pedig várták haza Bécsből Kéthly Annát. A hivatalos állásfoglalás hiányától függetlenül a szociáldemokraták a munkástanácsokban és a különböző új helyi hatalmi szervekben együttműködtek a többi párt embereivel a napi feladatok megoldásában, a rendcsinálásban, a termelés szervezésében, a sztrájkok leszerelésében.

Kéthly Anna 1956. november 1-jén a déli órákban Bécsbe utazott, hogy részt vegyen a Szocialista Internacionálé Irodájának ülésén és tárgyalásokat folytasson a tagpártok vezetőivel. Beszédében drámai hangon ecsetelte az országban kialakult helyzetet. Az ellentmondásos folyamatok, az itt-ott jelentkező politikai bosszú, a lincshangulat mélységes aggodalommal és félelemmel töltötte el. Pártja újjászervezéséről szólva elmondotta, hogy az ún. egyesülők, az 1948-as árulók részéről volt egy kísérlet „egy ál, egy hamis szociáldemokrata párt létrehozására”, ez azonban „teljes kudarcot vallott”. Ugyanezek kérték, hogy embereiket, köztük kommunistákat is, egyszerű párttagokként vegyék fel a pártba. Ezt Kéthly elutasította,

mondván: „Csak nagyon egyszerű emberekről lehet szó később, de erről is pártunk dönt majd.”

Az SZDP helyzetét meglehetősen komor vonásokkal jellemezte. Nem titkolta, hogy a pártban „jelen pillanatban óriási káosz uralkodik, és az újjáalapítás nagy nehézségekkel jár, pontosan azért, mert mindenfelől özönlenek hozzánk az emberek. ... Jelenleg minden a feje tetején áll.” A pártmunka megszervezéséhez a testvérpártok, mindenekelőtt az osztrák párt technikai segítségét kérte, és sürgette Szélig Imre hazatérését. Anyagi és technikai segítséget is várt, mert a párt mielőbbi talpraállítását, befolyásos politikai erővé növelését, a reakciós jobboldal megfékezését ettől remélte. Az Internacionálé és a testvérpártok a felhívásnak eleget tettek, s azonnal hozzáláttak az anyagi, a politikai, a propaganda- és egyéb segítségnyújtás megszervezéséhez. Gyűjtést indítottak, s egy nagyobb összeget juttattak a pártnak. Ezt a fellendülőben lévő mozgalmat, pártszerveződést szakította meg a szovjet csapatok segítségével 1956. november 4-én hajnalban színre lépő Kádár-kormány.

7. A szociáldemokrácia és a Kádár-rendszer

A Kádár-rendszert Rákosi és köre 1956 novembere után azzal vádolta meg, hogy szociáldemokrata. Gyakran olvasható az is, hogy az 1956 és 1989 közötti időszak a „kommunizmus kora” volt Magyarországon. Az előző állítás – amely restaurációs célokat szolgált – nyilvánvaló képtelenség. Hangoztatói sem gondolhatták komolyan, hogy Moszkva eltűri, hogy az európai „testvérországok” egyikének politikai életét a szociáldemokrata elmélet vagy gyakorlat hassa át.

Az mindenesetre tény, hogy a szociáldemokráciának a demokratikus centralizmust, a diktatúra minden fajtáját elvető nézetei összeegyeztethetetlenek voltak nemcsak a sztálini elképzelésekkel, hanem Lenin felfogásával is. A szociáldemokraták sohasem hagytak fel az államszocializmus, a pártállami módszerek bírálatával. De bírálták ugyanakkor a kapitalizmust is, amelyet azonban – gazdasági és politikai hatékonysága miatt – mindinkább elfogadtak; a gyakorlatban a kapitalizmus bizonyos átforgatására, az elméletben pedig arra törekedtek, hogy egyfajta távol-ságot tartsanak tőle.

Idővel az álláspontok rugalmasabbá váltak. Szovjet részről – és a kommunista pártok részéről – már alig vetődött fel a „munkásárulás” kérdése, sőt bizonyos különbségtételre is sor került a szociáldemokraták, a liberálisok és a konzervatívok között – a szociáldemokraták javára. Általában, az időnkénti éles kirohanások ellenére, a szociáldemokraták álláspontja is visszafogottabbá vált, ámbar ők mindig kategorikusan elhatárolódtak a szocializmust és a bolsevizmust közös nevezőre hozó szándékoktól. A bolsevizmus szerintük eleve nem lehet más, mint voluntarisztikus és diktatórikus.

Kádár nem tett belpolitikai gesztust a szociáldemokrácia felé. Az 1948-as párt-egyesülést „végleges”-nek, szükségesnek és igazságosnak tekintette. A rehabilitáció folyamata azonban természetesen a szociáldemokraták elleni perek és atrocitások áldozatait, a „meghurcolt munkásmozgalmi embereket”, illetve azok családtagjait is érintette. Idővel a szociáldemokrata gazdasági, kulturális és társadalmi elit egyre több tagját vonták be a rendszer uralkodó köreibbe, az „establishmentbe”, vagy politikai passzivitásukért cserébe igen nagy személyes autonómiát kaptak. Kádár – akárcsak korábban Rákosi – ügyelt arra, hogy a vezetésben legyen egy-két kiemelkedő volt szociáldemokrata is, aki a kádárista irányvonalat erősíti. Szakasits Árpád, Rónai Sándor, Marosán György és Vajda Imre – az 1945 és 1948 közötti időszakban valamennyien az SZDP vezető személyiségei, akik komoly szerepet játszottak a két párt egyesítésében – 1948 után fontos állami és párttisztviségeket töltöttek be, ám a tisztogatások őket is elérték. Egyedül Rónai pályája folyto-

nos: ő az egyetlen szociáldemokrata vezető, aki – bár magas állami pozíciói sűrűn váltakoztak – mégis sértetlenül vészelte át a nehéz időköt; 1956-tól haláláig, 1965-ig tagja volt a PB-nek.

A fentieknek megfelelően, amikor 1957-ben felvetődött egy „többspártrendszer” – látszólagos többspártrendszer – létrehozásának gondolata, Kádár a szociáldemokrata párt életre hívásáról semmilyen formában nem akart hallani. A többspártrendszer bármiféle visszaállításának lehetősége összeegyeztethetetlen volt az egypártrendszerrel. Az uralkodó, hivatalos ideológia szerint a szociáldemokrácia a legjobb esetben is a mélységesen elmarasztaló revizionizmust jelentette, a napi politikai értelemben pedig az volt a legnagyobb hibája, hogy a demokráciát képviselte. Márpedig a politikai demokrácia, a pluralizmus mint lehetőség, a stabilizált és konszolidált Kádár-korszakban szóba sem jöhetett.

A változás a történetírásra is kihatott. Már nem volt kötelező a differenciálatlan szociáldemokrata-szidalmazás. Az emberek napi érdekeivel, problémáival való foglalkozás már nem minősült kispolgáriságnak, ostoba partikularizmusnak, szindikalizmusnak, szociáldemokratizmusnak. Sőt lehetett méltatóan szólni a szociáldemokraták érdek- és értékvédő tevékenységéről. Kádárnak azonban nem mindig volt szerencséje az általa kiemelt szociáldemokratákkal. Ezt bizonyítja a hatvanas években a Marosán-ügy. Az ouvrierista Marosán György vállalta a szovjet csapatok behívását és a diktatúra helyreállítását; részese volt a véres megtorlásoknak; formailag a párt második emberévé lett. Ám csakhamar észlelte, hogy a „munkáshatalom” mindinkább elszakad a munkásoktól. Marosán bírálattal illette Kádár János személyes érdekeket szolgáló manipulációit emberekkel, eszmékkel kapcsolatban. Nem volt hajlandó eljátszani a jámbor szociáldemokrata szerepét – mint Rónai Sándor tette a következő években. 1962-ben „felállásra” kényszerült, lemondott KB- és PB-tagságáról és a kormányban viselt államminiszteri tisztségéről is, 1965-ben pedig a pártból is kilépett, hogy azután ő, az „értelmiségfaló”, Lukács György körével keressen kapcsolatokat. 1961-től kezdődően az MSZMP politikájában a liberalizálódás jelei voltak megfigyelhetők. Erősebb hangsúly esett a párt és az állam működésének szétválasztására, a szakszervezetek, a szövetkezetek viszonylagos autonómiájának erősítésére. A gazdasági hatékonyság, a vállalati önállóság követelményeinek elfogadása, az árutermelés törvényeinek érvényesülése olyan pragmatizmust jelentett, ami közelebb vitte az MSZMP-t a tőkés árutermelést csak szabályozni akaró nyugati szociáldemokráciához.

Az új gazdasági mechanizmus aligha vezethető vissza valamiféle szociáldemokrata hagyományra, jöllehet egyik „főépítész” a Fock Jenő miniszterelnök által erőteljesen támogatott egykori szociáldemokrata, Nyers Rezső volt. Nyers – elérkezettnek látva az időt arra, hogy alapproblémákat vessen fel – 1967 júliusában a parlamentben a következőket mondotta: „Ma már általánosnak mondható az a felismerés, hogy a vállalati önállóság a szocializmusban nem lehetetlen, hogy az

önálló gazdasági elszámolás, a jövedelmezőség szükséges kategóriái a szocialista gazdálkodásnak, s ezeket nem elegendő formailag fenntartani." A reform a korábbiaknál jóval nagyobb jelentőséget biztosított a piaci viszonyoknak, s ezzel megállíthatatlan folyamatokat indított el, amelyeken a hetvenes évek közepén a reformellenes erők időleges előtérbe kerülése sem tudott változtatni. (Ezek az erők a korai szociáldemokráciában ténylegesen létező egalitarizmus valamiféle kommunista változatát képviselték.) A gazdasági reformok előre nem látott következményeként olyan légkör alakult ki, mely a nép és a rendszer közötti meglepően sokféle, hivatalos és nem hivatalos alkunak és érdekegyeztetésnek adott teret. A transzmissziós korporatív szervezetek vezetői kezdetben tanácsadói, később társvezetői minőségben kapcsolódtak be a politikai végrehajtás folyamatába.

A nyugati szociáldemokraták reagálása kedvező volt. Többen felhívták a figyelmet arra, hogy immár jelentős a szovjet modelttől való eltávolodás. A szociáldemokraták, a liberálisok, de a konzervatívok is értékelték Magyarország vívmányait, az utazási lehetőségeket, a kulturális életet. Tisztában voltak azzal is, hogy a „tábor”-ban Magyarország mozgásterre korlátozott, és 1956 eseményei ebben a vonatkozásban sem mentek feledésbe.

Ha figyelembe vesszük a szövetkezetek önállóságának növekedését, „melléküzemágak” létesülését, a háztáji gazdaságok felértékelődését, a „második gazdaság” kialakulását, a „maszekolást”, a szinte féllégális vállalkozásokat, a helyi gazdasági vezetők hatáskörének korábban elképzelhetetlen bővülését, gyakorlatilag a többszektorú gazdaság létrejöttét, a „megélhetés” mellett a „gyarapodás” jelszavának előtérbe kerülését – akkor valóban „fellazulásról” beszélhetünk az eredeti szovjet modellhez képest. A korabeli eseményeket áttekintve nem volt nehéz arra a véleményre jutni, hogy a reform az MSZMP, illetve a magyar vezetés részéről a modern szociáldemokrácia felé tett lépést jelentett, ráadásul olyan lépést, amelyet a Szovjetunióban és a létező szocializmus számos más országában nemritkán élesen bíráltak – mind gazdasági, mind ideológiai-politikai, s természetesen kulturális szempontból. Tekintettel azonban az eredményekre, a pozitív fogadtatásra, a külpolitikai vonatkozásokra, a brezsnyevi vezetés nem szánta el magát durva beavatkozásra. A nyugalom és a „hatalom szilárdsága” biztosítva volt. Nyers Rezső megfogalmazása, hogy „az elmúlt húsz évben megpróbáltunk gúzsba kötött lábakkal táncolni” – találóan írja le az MSZMP próbálkozásait: fokozatosan engedve a politikai stabilitást, továbbá a gazdasági jólétet kívánók nyomásának, valamiféle egyensúlyt igyekezett teremteni a párt konzervatívjainak a gyors változásokkal szembeni fenntartásai és a reformerek pragmatikus lépései között.

A kényszerű megszakítások és hiányosságok ellenére az 1968 januárjában bevezetett gazdasági reform meghozta gyümölcsét: az ország belépett a fogyasztói társadalmak táborába, s a parasztság, a szövetkezetesítés ellenére, nagyrészt elé-

gedett volt a Nagy Imre egykori híve, Fehér Lajos ihlette gazdaságpolitikával. A városok ellátását biztosította a kapott hiteleknek az a része, melyet eredeti rendelkezése helyett nyugati áruk behozatalára fordítottak. Nyers Rezsőék decentralizációs intézkedései a gazdaság központi irányításának felszámolását és a piac fokozatos visszaállítását célozták, szellemi liberalizálódással is jártak, a parlament megélénkült, a sajtó modernizálódott, s a rendszer bizonyos toleranciát tanúsított a különböző érdekcsoportok nyomásával szemben. A konszolidáció eredményeképpen javult az áruellátás, helyreálltak a kapcsolatok a Nyugattal, eltörölték pl. a vízumkényszert Magyarország és hagyományos partnere, Ausztria között. Az MSZMP PB 1960 októberében, bár igen szerény mértékben, de enyhítette az utazási korlátozásokat. Az 1960. áprilisi politikai amnesztia-rendelet megszüntette az ún. közbiztonsági őrizet (internálás) intézményét, mely a konszolidációs folyamat előrehaladását jelezte a világnak. Az amerikai–magyar kapcsolatfelvétel során, 1962 decemberére az ENSZ napirendjéről lekerült a „magyar ügy”, s ennek fejében 1963 márciusában Magyarországon általános közkegyelmet hirdettek, mely minden politikai elítéltet amnesztiában részesített.

A különféle szociálpolitikai intézkedések (gyes, gyed, tandíjmentesség, ingyenes orvosi ellátás stb.) rokoníthatók voltak a szociáldemokrata jóléti állam koncepciójával, jóllehet ezt a politikai rendszer nem hangoztatta, s elutasította a két rendszer közeledéséről szóló konvergenciaelméletet. A konzervatív szovjet és magyar körök nyomására 1973-ban felfüggesztették a reformot, melynek hosszú távú következménye a hetvenes évek válsága lett.

A szociáldemokrata emigráció kiemelkedő képviselője, Kéthly Anna, élete végéig kemény bírálattal illette Kádárék macska-egér játékát a szociáldemokrata eszmeiség képviselőivel szemben. Még 1974-ben is így írt erről: „Amit mi itt írunk, csinálunk és terjesztünk, az nem egy titkostársaság romantikus gyerekjátéka, hanem egy erőszakosan, jogtalanul és ostoba módon megsemmisített párt kétségbevonhatatlan igazságának megőrzése. Ha az otthoniak sokkal rosszabb körülmények között és az ottani lehetőségek szem előtt tartásával ugyanezt csinálják, akkor együtt dolgozunk. Mi könnyebben, mert együtt vagyunk az európai demokratikus szocialista pártokkal, amelyek közül nem egy kormánypozícióban van. Ők nehezebben, mert egy szocialistának álcázott kizsákmányoló rendszer nem tűrheti, hogy idegen test, a demokráciát valló szocialista még éljen közöttük.” A magyar vezetés sokoldalú külpolitikai nyitása, s főként a kedvező nyugati reagálások az emigrációban rekedtekre kiábrándítóan hatottak. 1971-ben, a hidegháború letűntével, az emigrációban lévő kelet-európai pártoknak, így a magyar szociáldemokrata pártnak is megszűnt az Internacionálé-tagsága, s megfosztották konzultatív státusától is. Ettől kezdve e pártoknak nem volt egyéni képviselője, csupán mint megfigyelők vehettek részt a kongresszusokon; ez, ha nem is kizárásukat, de erős lefokozásukat jelentette. Ezzel párhuzamosan kezdődött el az a nyugati kísérlet, amely

– különböző gazdasági és politikai okokból, a békés egymás mellett élésre hivatkozva – megpróbálta a kelet-európai diktatúrákat szalonképessé tenni.

1973 nyarán az emigráns magyar szociáldemokrata párt Bécsben konferenciát tartott, ahol egy, a maga nemében egyedülálló tervezetet fogalmaztak meg: az enyhülési politika magyarországi eredményeit áttekintő szociáldemokrata programot, a demokratikus szocializmus alternatíváját. Nem volt véletlen az időpont kiválasztása sem, hiszen Kéthlyékét nyugtalanították a nyugati szocialisták egyre élénkülő kapcsolata a kelet-közép-európai szociáldemokráciát megsemmisítő kommunista pártokkal.

Az 1970-es évek közepétől az MSZMP külügyi osztálya behatóan tanulmányozta az európai szociáldemokrácia elméleti munkáit, politikai dokumentumait, és sokoldalú kapcsolatot létesített e pártok vezető személyiségeivel, munkatársaival.

A nemzetközi és az osztrák szociáldemokrácia prominens személyisége, Bruno Kreisky, már külügyminiszterként, 1964 novemberében hivatalos látogatást tett Budapesten. 1972 májusában Willy Brandt szövetségi kancellár fogadta Bonnban a Gáspár Sándor által vezetett magyar szakszervezeti küldöttséget, 1975 júliusában pedig James Callaghan angol külügyminiszter tárgyalt Budapesten. Ugyanez év augusztusában került sor Helsinkiben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet zárószakaszára. Az értekezleten Kádár meglehetősen egyéni hangú felszólalásában utalt Trianonra és annak következményeire. Magyarország úgy látta, hogy Helsinkiben új lehetőségek nyílnak az érdekvégyezésre és az egyoldalú külpolitikai orientáció felszámolására az enyhülés jegyében. 1976 májusában François Mitterand a Francia Szocialista Párt küldöttségének élén az MSZMP Központi Bizottsága meghívására Budapestre érkezett. 1976 decemberében Kádár Bécsbe látogatott, és Kreiskyvel már mint szövetségi kancellárral találkozott. 1978 márciusában Willy Brandt, a Szocialista Internacionálé és egyben a Németországi Szociáldemokrata Párt elnöke érkezett Magyarországra. 1977 júliusában Kádár János és Helmut Schmidt szövetségi kancellár kulturális egyezményt írt alá Bonnban. 1979 novemberében Andreasz Papandreu, a Pánhellén Szocialista Unió vezetője tartózkodott hazánkban.

Az 1980-as évek már nálunk is az érlelődő válság éveit. Ekkor hazánkban bizonyos idealizált kép alakult ki a modern szociáldemokráciáról, amely – úgymond – képes megvalósítani a „kecske és a káposzta” elvét. A nyugati szociáldemokrácia eközben harcot folytatott a neokonzervatív és a neoliberális gazdasági koncepciók ellen. Ebben a küzdelemben a világhatalmi realitásokról úgy vélekedtek, hogy ki-kezdhetetlenek. Brandt, Schmidt és a többi tekintélyes vezető ugyanakkor a belső változások, reformok elősegítését tartotta keleti politikája céljának. Így Magyarország nemzetközi elismertsége akkor is javult, amikor gazdasági és politikai helyzete romlott. A politikai irányvonal alkalmazása során a szociáldemokraták nemcsak az európai integráció, hanem az észak-atlanti katonai együttműködés, az Amerikai

Egyesült Államokkal való szövetség mellett is elkötelezték magukat. Egyben nem csináltak titkot az első világháború időszakáig visszamenő rokonszenvükből a Demokrata Párt amerikai – tehát wilsoni–roosevelti értelemben vett – liberalizmusa iránt.

Már nálunk is olvashatók voltak a külföldi szociáldemokrata dokumentumok a „szabad, igazságos és szociális társadalomról”, az egyenlő esélyekről, a szolidaritásról, az ökológiai szempontok jelentőségéről. 1985-től, Gorbacsov hatalomra kerülésétől megerősödtek azok a remények, hogy a magyar, a cseh és a lengyel eseményeket követően most magában a Szovjetunióban válik lehetővé valamiféle fordulat a demokratikus szocializmus irányában, s ennek kapcsán a szociáldemokrata értékek is érvényesülhetnek.

A kádárista pragmatizmus azonban már nem tudott lépést tartani az eseményekkel. 1988 májusában Grósz Károly miniszterelnök került a párt élére. 1989-ben Grósz elismerte a többpártrendszer létjogosultságát, de egyúttal kinyilvánította: „Szociáldemokrata pártra nincs szükség.” Az 1948-ban bekövetkezett pártegyesülés érvényes és az is marad, értelemszerűen az MSZMP betölti a szociáldemokrata párt funkcióit is. Ezzel azt szerette volna elérni, hogy a baloldal térfelén a reformkommunizmus lehessen hegemon helyzetben. A felgyorsuló események és a még élő szociáldemokraták ezt nem fogadták/fogadhatták el, mint ahogy az MSZP szociáldemokratizálását sem tekintették hitelesnek. Új helyzet keletkezett a magyar politikai életben: több, addig elnyomott áramlat és csoport küzdött a szociáldemokrácia örökségeért és jövőbeni esélyeiért.

Végül anélkül, hogy a magyar szociáldemokrácia történelmi teljesítményét megkérdőjelezte volna, a Szocialista Internacionálé felvette tagjai sorába a Magyar Szocialista Pártot. Így a szociáldemokrácia alternatív erővé vált a rendszerváltás utáni, ezredfordulós Magyarországon.

IV.

A szociáldemokrata emigráció (1919–1989)

1. Az első emigráció (1919–1939)

1919. augusztus 6-án, a Peidl-kormány lemondatásával, véget ért egy korszak, amely lehetőséget kínált a demokratikus Magyarország megteremtésére. A Monarchia szétbomlása után a szervezett politikai erők, köztük az MSZDP, két forradalom folyamatában törekedtek arra, hogy megvalósítsák a politikai és társadalmi demokráciát. Nem sikerült. Az ellenforradalom erői felülkerekedtek, és hatalmon is maradtak mintegy huszonöt esztendeig. Terrorakciók sorával kezdték, majd már a központi hatalom birtokában, Horthy Miklós kormányzóságával letartóztatások, perek, súlyos ítéletek követték egymást. Veszélybe kerültek mindazok, akik a két forradalomban, esetleg már korábban is a demokráciáért, a politikai jogokért küzdöttek. A menekvésnek szinte csak egyetlen módja volt: az emigráció. „Hej Rákóczi, Bercsényi... E nevek és Kossuth jutnak az ember eszébe, ha ezt a ma már sajnós magyar szóvá vált idegen szót hallja...” – írja Korcsmáros Nándor újságíró, a MUOSZ egykori elnöke, az 1923-ban Bécsben, saját kiadásában megjelent *Forradalom és emigráció* című könyvében. A sokrétű és politikailag is különböző szociáldemokrata emigránsok szerteágazó tevékenységet folytattak, sikereket is elértek, de gyakran kudarcot vallottak. Az emigráció személyi összetétele és politikai irányultsága az 1919-es év folyamán változott, szinte állandó mozgásban volt. 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság kikiáltása után már nagy csoportok mentek külföldre. A skála eleinte a kommunista szimpatizánsoktól a polgári liberális, radikális nézeteket képviselő személyekig terjedt, ám zömük 1919 augusztusának elejétől azon szociáldemokratákból képződött, akik, pl. Kunfi, te-

vékenyen részt vettek a Tanácsköztársaság munkájában. Ez volt a Világosság-csoport magva.

1919. augusztus 1-jén, a Tanácsköztársaság megdöntését követően, a márciusban létrejött egyesült párt, amely a kommunistákat és a szociáldemokratákat fogta össze, felbomlott. A szociáldemokrata párt még egy kísérletet tett egy általa szervezendő polgári demokrácia megvalósítására, s megalakította a „szakszervezeti kormányt”. Bátorságát a nagyhatalmak politikájába vetett hit táplálta, a júliusban folytatott tárgyalások alapján. Ámde e kormánynak sem a külpolitikában, sem a belpolitikában nem volt igazi támasza, s erői képtelenek voltak szembeszegülni azzal a viszonylag kis ellenforradalmi csoporttal, amely éppen a Peidl-kormány tanácskozása idején, körülvette a miniszterelnökség épületét, és fegyveres erővel lemondatta a kormányt. Ezután – 1919–1920-ban – egymást követték azok, akik nem a tanácsköztársaságbeli szerepük miatt voltak kénytelenek elhagyni az országot. Ekkor új szociáldemokrata tagokkal (Garami, Peidl, Peyer, Buchinger) növekedett az emigrációban lévők száma, azoké, akik 1919. augusztus elseje óta fokozatosan – a fehérterror megtorlásaitól tartva – elhagyni kényszerültek az országot.

A nagy kérdés valamennyi „távozó” számára az volt, hová menjenek, és ha döntöttek, még mindig fennállt a kérdés, miként jutnak oda, hiszen már előkészületben volt a trianoni béke néven ismertté vált békeszerződés. Magyarország számos elszakított területén már cseh, román, szerb katonaság tartózkodott. Elmondható, hogy az emigrációba készülődők – vagy pontosabban azok, akik objektív és szubjektív okok miatt távozni vagy menekülni kényszerültek – ugyancsak súlyos helyzetben voltak, egy általuk egyáltalán nem kívánt, de korábban még csak el sem képzelt situációban. Így joggal írhatta e tragikus helyzetről Böhm Vilmos 1920. február 7-én Londonba Cuninghame-hoz küldött levelében: „Mindenkit, aki a munkásmozgalomban tevékenykedett, ha eddig nem gyilkolták meg vagy nem internálták, bebörtönöznek vagy kényszerítenek, hogy külföldre meneküljön.” A „mindenki” úgy pontosítható, hogy emigrációba kényszerültek nemcsak a szociáldemokraták és a kommunisták, hanem számosan a liberális polgárok köréből is, mint pl. Jászi Oszkár, Szende Pál, Hatvany Lajos. És jóllehet általános helyzetükben sok volt a közös vonás, számos különbség is volt közöttük. E különbségek nemcsak politikai nézeteikből fakadtak, hanem anyagi körülményeikből, beilleszkedési lehetőségeik esélyeiből, az elhelyezkedés, az átmeneti letelepedés különböző feltételeiből is. Ez volt az oka annak, hogy nagyon sokat vitatkoztak egymással, legélesebben talán az emigráció első évtizedében, azaz a húszas években.

Az emigrációba vonulás első napjait így írta le Buchinger Manó: „Július második felében útlevelet kaptam Kun Bélától, és feleségemmel együtt Bécsbe utaztam. Ez volt az első utam az emigrációba... Nem olcsó vagy hangulatos frázis, ha azt mondom: kimondhatatlan szomorúsággal és szorongások közepette hagytam el

sok évtizedes munkásmozgalmi tevékenységem területét, Magyarországot.” Ő eleveníti fel Böhm Vilmos, akkor még bécsi magyar követ emigrációba menetelének történetét is. „...Hajnalban zörögtek az ajtónkon. Ki az? – kiáltottam. – Én vagyok, Böhm – feleli az ismerős hang. Ajtót nyitottam, és valóban ott láttam Böhm elvtársat és családját kora hajnalban, nagy batyukkal, ágyneművel és miegymással megrakodva.” A Peidl-kormány lemondásának körülményei már igazolták mindazokat, akik csak rossztól tartva, az emigrációt választották. De voltak olyanok is, akik még mindig bizakodtak. Közéjük tartozott pl. Garami Ernő, aki ugyan a proletárdiktatúra idején hagyta el először Magyarországot, de a Tanácsköztársaság megdöntése után 1919 augusztusától 1919 októberéig részt vállalt a magyar politikai életben. Az MSZDP képviselőjeként részt vett Georg Clerk antant-főmegbízott Magyarországon folytatott tárgyalásain, ahol az ország külpolitikai megítéléséről, a soron levő béketárgyalásokról és Magyarország meghívásáról, valamint a hatalmon lévő kormány és a belpolitika kérdéseiről esett szó. Az MSZDP éppen Garami javaslatára a koncentrációs (koalíciós) kormány megalakítása mellett érvelt, amit egyébként az antant is feltételül szabott. Míg Clerk jónak tartotta a közreműködésével elért eredményt, Garami határozottan elutasította a Friedrich vezette kormányt, és a tárgyalások további fejleményeit nem tartotta sikeresnek, a neki ajánlott miniszteri tárcát sem fogadta el.

Garami nem helyezte az MSZDP tárgyalási készségét a Friedrich–Huszár-féle párttal, és rövid időn belül, 1919 őszén megkezdte második emigrációját. Távozásáról visszaemlékezéseiben így ír: „Bőségesen özlöltek hozzám a legdurvább fenyegető levelek, úgyhogy siettem végrehajtani régebbi elhatározásomat, azt, hogy újból elhagyjam az országot.” Garami Ernő a bécsi emigrációhoz csatlakozott. Döntése helyességét az emigrációja első hónapjaiban történt magyarországi események messzemenően igazolták. Miután Horthy bevonult Budapestre, megerősödött az ellenforradalom, nőtt a fehérterror áldozatainak száma. 1920. február 17-én a tiszti különítményesek meggyilkolták Somogyi Bélát, a *Népszava* felelős szerkesztőjét és Bacsó Bélát, a *Népszava* munkatársát. S bár február 24-én Somogyi Béla temetésén a budapesti munkásság nagy tömege tiltakozott a fehérterror ellen, Horthy Miklóst március 1-jén kormányzóvá választották, a letartóztatások, az atrocitások, az internálások pedig tovább folytatódtak. Ezzel egyidejűleg növekedett az emigránsok száma külföldön, természetesen elsősorban Ausztriában, pontosabban fővárosában, Bécsben. Az 1920. március 2-án megjelenő *Népszavában* Vanczák János vezércikkében kifejezésre juttatta a hazai szociáldemokrata vezetőség ama készségét, hogy a munkásmozgalmak megőrzése érdekében elfogadjon valamiféle kompromisszumot, ám a szervezett munkásságra egyre nagyobb nyomás nehezedett. Így, amint azt Garami idézett munkájában megállapította, „a bécsi emigráció eleinte kisded csapatja napról napra növekedett”.

Peyer Károly 1920 tavaszán – Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolása után – jelent meg a magyar szociáldemokrata emigránsok körében, majd 1921 tavaszán visszatért.

A magyarországi események azt bizonyították, hogy a Horthy vezette ellenforradalom ellen az emigránsoknak kell megindítaniuk a harcot. Ez meg is történt, miközben maga a szociáldemokrata emigráció két csoportban szerveződött: Garami Ernő köré csoportosultak az 1918 előtti szociáldemokrata politikai gyakorlat hívei, Kunfi Zsigmond és Böhm Vilmos köré pedig azok a szociáldemokraták, akik a Tanácsköztársaság politikájának alakításában tevékeny szerepet játszottak.

A Garami körül gyülekezők nem szervezetként, csoportként, hanem amolyan laza asztaltársaságként működtek, s nem csatlakoztak az internacionálék egyetlen irányzatához sem. Találkozási helyük 1919 végétől–1920 elejétől a bécsi Akadémia Kávéház volt (Garami Ernő, Buchinger Manó, Peidl Gyula, Erdélyi Mór, Kondor Bernát, Révész Mihály, Vincze Sándor és mások). Fenntartásai ellenére Weltner is velük értett egyet, bár ő kerülte a találkozást. A polgári emigránsok közül Hatvany Lajos, a függetlenségi Lovászy Márton tartozott közéjük, valamint több radikális újságíró. Távol tartották magukat más emigráns csoportoktól (a Világosság-csoport tagjaitól is), s az évtizedes barátságok is megszűntek. Egy-két év elteltével az ellentétek valamelyest mérséklődtek. Körükben formálódott az 1921 februárjában indult *Jövő* című napilap profilja. Némi leegyszerűsítéssel e lap címéről is elnevezhető e társaság. Elvi álláspontjuk: a kommunistákkal való 1919. márciusi megegyezés elutasítása, a velük együttműködő szociáldemokraták bírálata; az 1918-as októberi politika (munkások, parasztok, polgárok pártjaival való kormányzati együttműködés) követése; szembefordulás az 1919 őszén létrejött diktatórikus rendszerrel.

A Horthy-rezsim elleni határozott fellépés a két szociáldemokrata csoportosulás valamilyen közeledését is magában foglalta. Mindkét csoport támogatta a terror elleni nemzetközi tiltakozásokat. Elvi véleménykülönbségük a politikai feladatok meghatározásáról, a nemzetközi helyzetről, a pártokkal való együttműködésről, a forradalmakban játszott szerepről az évek során valamelyest módosult, de alapjában nem változott. Ez a körülmény a két csoport további sorsát, működését is meghatározta. Az 1920-as évek elején az ellenforradalmi rendszerrel szembeni kölcsönös és azonos felfogás és magatartás, ha nem is számolta fel az ellentéteket, de nem is mélyítette tovább azokat.

1920-ban a szociáldemokrata emigráció egyetértett abban, hogy feladata az ellenforradalom elleni harc megszervezése és a külföld felvilágosítása a magyarországi ellenforradalmi rendszer „tevékenységéről”. „A külföldet kellett felvilágosítani, vele kellett megismertetni, a valóságnak megfelelően, az otthoni állapotokat, a külföld jóérzésű, demokratikus elveket valló politikusait kellett harcba szólítani az otthon tobzódó antidemokratikus terror ellen” – írta Garami Ernő. Hasonló hozzá-

állást látunk Böhm Vilmos külföldi vezetőkkel folytatott levelezésében is. „A megkínzott magyar munkások érdekében reméljük, és bízunk abban, hogy a brit és az antanthatalmak szocialistái és más szociáldemokrata pártok – miután tudomást szereztek ezekről a kétségtelen tényekről – komoly nyomást fognak gyakorolni a kormányokra a magyar fehérterror borzalmainak megszüntetése érdekében” – írta egyik levelében Böhm Vilmos az angol Munkáspárthoz 1920 tavaszán.

Ez irányú munkájuk eredményével azonban egyik emigrációs csoport sem volt megelégedve. A rendszer leleplezését és a korszak problémáinak elemzését a Bécsben megjelent sajtóorgánumokban folytatták. A Garami szerkesztette *Jövőnél* több mint fél évvel korábban jelent meg a Kunfi Zsigmond irányította *Világosság*. A két lap indulásának időbeni eltérése is mutatja a Bécsben tevékenykedő két szociáldemokrata csoport helyzetbeli különbségét. Az emigránsoknak általában súlyos anyagi körülmények között, mindenfajta munkát elvállalva vagy segélyekre utalva kellett megélniük. Nos, a lapkiadás is tetemes anyagi gondokkal járt. A Kunfi vezette *Világosság*-csoport, az osztrák szociáldemokrata párttal sok tekintetben azonos nézeteket vallva, élvezte e párt segítségét, így lapját, a *Világosságot* is előállíthatta 1921 tavaszáig. A *Jövő* megjelenéséhez Garami Ernőnek és társainak elő kellett teremteniük azt az anyagi alapot, amellyel egy magyar nyelvű, nézeteiket ismertető és terjesztő újság megjelentetése lehetséges volt. Garamit és társait a lapindítás szükségessége emigrációjuk első percétől kezdve foglalkoztatta. „Az októberi forradalom sorsa és a bolsevizmus összeomlása minden kételkedő számára is nyilvánvalóvá tette, hogy a demokratikus alkotmányú Magyarország felépítése nem lehet pártmunka, nem lehet egyetlen osztály műve, hanem csak úgy érhető el, ha mindazok a társadalmi osztályok, rétegek és pártok összefognak, amelyeknek a demokrácia fölépítése érdekük. Lényegében ennek a szellemnek a kifejezője lett az 1921 februárjában megjelent *Jövő* című lap. A lap megjelentetésének anyagi fedezetét jelentős mértékben Hatvany Lajos és az utódállamok magyar demokratái teremtették meg. Hatvany rendkívül nagyra becsülte Garami Ernőt” – írja visszaemlékezéseiben Buchinger Manó. S bár Hatvany Lajos nem volt szociáldemokrata, „Garami szocializmusát Hatvany mértéktartónak tekintette, és hogy úgy mondjam, ezt a dózist el is fogadta, és ezért szívesen hajlandó volt a legnagyobb áldozatokra.” A *Jövő* több mint két évig a Garami által előterjesztett javaslatok szellemében jelent meg. Számos Bécsben élő szociáldemokratát foglalkoztatott, mint pl. Révész Mihályt, a már Magyarországról is jól ismert kiváló lapszerkesztőt és Buchinger Manót, a külpolitikai kérdések jeles szakértőjét. Megnyerte munkatársnak Lovászy Mártont is, aki bácskai birtokáról telepedett át Bécsbe, hogy részt vegyen a *Jövő* munkájában, s Garami Ernővel váltakozva írta a lap vezércikkait. A *Jövő*nek 672 száma jelent meg, és 1923. május 3-ig tájékoztatta a magyarságot – a trianoni határokon belül és kívül – a magyarországi ellenforradalmi rendszer eseményeiről és a nemzetközi politikai élet fordulatairól. A laphoz az egykori

Magyarországon csak titkon, illegálisan lehetett hozzájutni. 1921. március 15-én rövid hír jelenik meg a *Népszavában*: az MTI jelentése szerint a kereskedelemügyi miniszter megvonta a postai szállítás jogát a Garami Ernő és Lovászy Márton szerkesztésében Bécsben megjelenő *Jövő* című politikai napilaptól. A szomszédos országokban viszont az ott élő magyarok, vagy mint pl. Pozsonyban Büchler József, a környező országokba került emigránsok terjesztették a *Jövőt*. Az érdeklődés a lap iránt az első két évben ugyancsak nagy volt, majd lassan, főleg a környező országokban, alábbhagyott, mert – mint azt Buchinger Manó megjegyezte visszaemlékezésében – az utódállamok magyarsága gyűlölte a Horthy-rendszert, és érdeklődése lassan megfogyatkozott iránta. De tekintetbe kell venni azt is, hogy a Bécsben megjelent más magyar újságok, mint pl. a *Bécsi Magyar Újság*, olvasható volt ezekben az országokban, majd sor került az ott élő magyarság saját kiadású lapjaira is.

A *Jövő* valóban leleplezte az ellenforradalmi rendszert, és a rezsim valamennyi intézkedéséről mélyreható elemzésekkel fejtette ki véleményét. A cikkek jelentős részét tartalmuk miatt, mint Buchinger visszaemlékezéseiben megemlíti, „sajtóperrel tisztelték meg”. E sajtóperek a húszas évek második felében ugyancsak megnehezítették a visszatérni szándékozók dolgát.

Ha a lapban megjelent írásokat tematikusan akarjuk bemutatni, négy nagy tárgycsoportra utalhatunk: 1. A magyarországi helyzet és a rendszer bírálata; 2. Az európai országok képe és politikusainak véleménye Magyarországról; 3. A nemzetközi és a magyar munkásmozgalom kapcsolatai; 4. A hazai munkásmozgalom, az MSZDP tevékenységének elemzése. (Az említett négy témakörhöz csatlakoznak közgazdasági fejtegetések is.) A hangvételben a kritika és az együttérzés keveredett. Ez utóbbit az az ellenmondásos állásfoglalás-sorozat magyarázza, amelyben a hazai szociáldemokrata párt az emigrációval foglalkozott. A *Népszavában* a legkülönbözőbb ilyen állásfoglalásokkal találkozhatunk, a kishírektől a hosszabb fejtegetésekig. Amikor 1922-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt parlamenti párttá vált, képviselői is több ízben foglalkoztak a párt egyes emigrációs csoportjainak kérdéseivel. Természetesen a hazai szociáldemokrácia megnyilvánulásainak módja és tartalma elválaszthatatlan helyzetének alakulásától a különböző korszakokban.

A hazai MSZDP elleni kritikák inkább a párt passzivitásának korszakában íródtak. Propper Sándor, az itthoni pártvezetőség prominens tagja visszaemlékezésében pl. hosszan fejtegeti, hogy 1920-ban, bécsi látogatása alkalmával, milyen hidegen fogadták Garami és társai, Kunfi és csoportja pedig került a vele való találkozást. Ebben egyaránt szerepe volt az emigráció tényének és annak az értetlenségnek, ahogyan a nemzetközi munkásmozgalom a magyarországi eseményeket követte.

1922. június 29-én a *Jövőben* megjelent egy cikk, amely a szociáldemokrata parlamenti frakció elvi nyilatkozatát méltatja. Ez a hangvétel élesen különbözött a

paktum híreivel kapcsolatos véleményektől. Garami 1922 és 1925 között sokat remélt a demokratikus pártokkal való összefogástól. Visszaemlékezései szerint 1922-ben is erősen foglalkoztatta őt Magyarország demokratikus fejlődése, s az érte folytatott harcot a demokratikus emigráció feladatának tartotta. Az 1922-es választások eredményeit a fejlődés irányába tett lépésnek ítélte. A következő évek nem bizonyították az emigráció várakozását, de kétségtelen, hogy Garami csoportja és a hazai szociáldemokrácia között az együttműködés megjavult, közelebb kerültek egymáshoz, és a Garami–Buchinger vezette emigráció már részt vett a hazai szociáldemokrácia munkájában. Ugyanakkor a bécsi szociáldemokrata emigráció helyzete az Ausztriában végbement változások, az osztrák politikai élet jobbrafordulása miatt megnehezedett. Igaz, Garami ekkor már a *Népszava* párizsi tudósítója volt, ám 1927-ben visszatért Ausztriába, és így ismét közelebb került a hazai mozgalomhoz, amelynek körében már több egykori emigráns tevékenykedett.

A hazai politikai életben is történtek jelentős változások. A húszas évek második fele gróf Bethlen István miniszterelnökségének „kiegyensúlyozottabb” korszaka volt. Ebben a „kiegyensúlyozottságban” gazdasági és politikai tényezők játszották a szerepet: Magyarország politikai elismerése a térségben és a Nyugat segítségével megvalósítandó stabilizáció. Ugron Gábor egységes párti képviselő bécsi tapasztalatai alapján, 1924 folyamán felvetette egy esetleges, meghatározott személyekre vonatkozó amnesztia-rendelet kérdését. A rendeletet meg is hozták, és Weltner Jakab volt az, aki ennek értelmében már 1924-ben hazatért. Tulajdonképpen ebben az enyhébb légkörben kezdődtek meg a tárgyalások 1929 nyarán – még a gazdasági válság előtt – Bethlen és az MSZDP vezetősége között néhány emigráns hazatérésének lehetőségéről. A tárgyalások eredményeképpen a tízéves emigrációból pertörléssel, külön kérelem nélkül (Garaminál ez fontos volt, mert a *Jövőben* közölt cikkeiért a magyar állam sérelmére elkövetett 10 rendbeli váddal illették) 1929. november 7-én hazatérhetett Garami és Buchinger. Távozásukkal a szociáldemokrata emigráció általuk vezetett csoportja jelentőségét veszítette. A laza csoportosulás a húszas évek közepétől lassan felmorzsolódott. Lapjuk megszűnt, többen hazatértek, míg mások Amerikába távoztak. A csoport – a hazai pártvezetéssel egyetértésben – az emigráció megszüntetésén, a hazatérni szándékozó valamennyi szociáldemokrata vagy egyszerű szakszervezeti tag hazautazásának törvényes engedélyezésén fáradozott, amit a kommunista vezetők már nem vonatkoztattak.

Az emigráció másik csoportja, mint említettük, az 1920 áprilisában alakult Világosság volt. Az előmunkálatok Garbai Sándor nevéhez fűződnek, aki több hónapos romániai tartózkodás után, 1920 januárjában érkezett Bécsbe, s nemcsak az ismert szociáldemokrata vezetőkkel lépett kapcsolatba, hanem az ott tartózkodó emigráns munkásokkal is, akik minden vasárnap délelőtt a Testvériség nevű magyar munkásegylet és isze alatt találkoztak, és a magyarországi eseményekről

és saját lehetőségeikről, hazatérésük esélyeiről beszélgettek. Körükből alakította ki, mintegy 90 alapító taggal, Garbai a Világosság-csoportot. A tagok vasárnaponként az osztrák vas- és fémmunkások helyiségében (Wien V., Kohlgasse 27.) jöttek össze. A létszám hamarosan elérte a 300 főt, s a tagnyilvántartásba vettek zömmel ipari munkások voltak.

A Világosság-csoport elnöke Garbai Sándor, titkára Böhm Vilmos lett. Az alakuló ülésen választották meg Kunfi Zsigmondot is egy hetilap szerkesztőjévé, amelynek ugyancsak *Világosság* lett a neve, és 1920. június 1-jén jelent meg első száma, majd a többi hetente követte 1921 áprilisáig. A *Jövő* megjelenésének időszakában (1921. április–1923. május) a Világosság-csoport önálló lappal nem jelentkezett, s csak a Jászi szerkesztette *Bécsi Magyar Újság* megszűnése után, 1924 áprilisában látott napvilágot a *Világosság* egy száma. 1930 februárja és 1933 októbere között havonta jelent meg Böhm Vilmos szerkesztésében (az utolsó évfolyam töredékes).

A Világosság-csoport fontos feladatának tartotta, hogy az emigrációba érkezett sok ezer szervezett munkásnak megfelelő munkaalkalmat szerezzen. A csoport vezetőit e nehéz, ám létfontosságú munkájukban sokoldalúan támogatták az osztrák párt és szakszervezetek vezetői. A Világosság-csoport – korábban kialakult nemzetközi kapcsolataira építve – erkölcsi, politikai felelősséget vállalt az Európa különböző országaiba érkező, ott munkát kereső magyarországi munkásokért. A csoport segítséget nyújtott a tengerentúlra távozóknak is (vízumok beszerzése, ajánló levelek, kölcsönök stb.). Ez a politikai, humanitárius, anyagi támogatás különösen fontos volt az emigráció kezdeti időszakában, ami hosszúnak, sokszor életre szólónak bizonyult, bár a távozók többsége rövid, legfeljebb egy-két éves hazai távolléttel számolt.

A Világosság-csoport az osztrák szociáldemokrata párt ausztromarxizmusának szellemében végezte politikai és elméleti munkáját. Vezetői közül Kunfi, Böhm és Rónai Zoltán részt vettek az osztrák szociáldemokrata párt tevékenységében is, és a csoport tagjait is felszólították, hogy egyénileg lépjenek be ők is az osztrák pártba. Ez a szoros együttműködés hozta magával, hogy a Világosság-csoport tagja lett a Bécsben megalapított Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközösségének, közismertebb nevén a Két és feles Internacionálénak. Miután ez 1923 májusában Hamburgban egyesült a Szocialista Munkásinternacionáléval, ennek tagja lett a Világosság-csoport is, és ezzel közös szervezetbe került a hazai szociáldemokrata párttal.

A Világosság-csoport elvi álláspontja a *Jövő* körül tömörülőkkel ellentétben az volt, hogy vállalta 1919-et. Véleménye szerint a szervezett munkásság körében akkor erőteljes volt a politikai-kormányzati hatalom átvételének igénye, a háborút, a milliók halálát okozó tőke visszaszorítása vagy éppen kisajátítása, a dolgozók hatalmának megteremtése. Olyan körülmények között a vezetők nem állhatnak félre,

hanem az indulatok szabta túlzásokat visszaszorítva, mérsékelt politikát folytatva, az egység fenntartására kell törekedniük. A csoport nem vetette el a Tanácsköztársaságot mint a szocialista átalakításra tett kísérletet, ám a szocializmusnak diktatórikus módszerekkel való megvalósítását elutasította. A Világosság-csoport egyre élesebben bírálta a kommunisták szerepét és tevékenységét, s a Tanácsköztársaság bukásában elsősorban a bolsevizmus végleges vereségét látta. A szociáldemokrácia számára az 1918 októberének szellemiségéhez és gyakorlatához való visszatérést jelölte meg. A Világosság-csoport élesen szembefordult az egész ellenforradalmi rendszerrel, s a húszas évek első felében hevesen bírálta a hazai pártvezetés politikáját. A hazai pártvezetés tevékenységét érintő kritikája hevesebb volt, mint a *Jövő* csoportjáé, ami abból is adódott, hogy nem érzékelte az újjáalakult MSZDP különlegesen nehéz helyzetét.

1919 őszén a *Világosság* című lap szigorúan bírálta a hazai pártvezetést, amelyre az MSZDP vezetősége a *Népszava* 1920. március 11-i számának vezércikkében reagált. A *Világosság* súlyosan hibáztatta a Bethlen–Peyer-paktumot is, amelynek híre – bár a paktum szövege ekkor még nem kapott nyilvánosságot – az emigrációhoz is eljutott. Kunfi *Az Ember* 1922. januári számában kipellengérezte a pártvezetésnek azt a készségét, hogy együttműködjék a kormánnyal. A *Világosság* bíráló megjegyzései is hozzájárultak ahhoz, hogy az MSZDP 1922. decemberi kongresszusán megjelent a párt politikáját bíráló ellenzék.

Az ellenzék tevékenységét a Világosság-csoport nagy érdeklődéssel figyelte, de amikor az 1925-ben megalakult MSZMP-ről kiderült, hogy a kommunisták vezetik, a Világosság-csoport érdeklődése alábbhagyott. Nem volt hajlandó együttműködni a szintén emigrációban lévő kommunista csoportokkal. Személy szerint Kunfi Zsigmondot és társait is nagyon megrázták az 1927. július 15-i osztrák események. A *Der Kampf* 1927. augusztusi számában hosszan elemzi a bécsi munkástüntetéssel kapcsolatos eseményeket, vizsgálja a szociáldemokrácia, a polgári demokráciák lehetőségeit, a nemzetközi helyzet alakulását. Konklúziója: „A szociáldemokrácia arra törekszik, hogy a tömegeknek osztályöntudatot adjon, de nem szít osztálygyűlöletet. Szükségtelen azonban tagadni, hogy az osztálygyűlölet eme orgiájával (az Igazságügyi Palota felgyújtása) szemben a szociáldemokrata sem tarthat ki filozofikus megfigyelő lelkiállapotával. Mindenütt köztudomású a polgári demokrácia hanyatlása, de alig létezik olyan demokratikus ország, ahol annyira maradéktalanul eltűnt volna, mint Ausztriában.” Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy Kunfi Zsigmond, betegségtől is terhelten, vívódva végezte munkáját.

A növekvő nehézségek ellenére a húszas évek második felében a bécsi Világosság-csoport mint ki nem mondott „központ” tartotta a kapcsolatot a különböző országokban működő hasonló egyletekkel. Bonyolította a dolgot, hogy 1927 végén Garbai Sándor néhány munkatársával kivált a Világosságból. Így a Világosság köre megfogyatkozott. Nagy csapást jelentett Kunfi Zsigmond 1929. november 18-án

bekövetkezett halála. A gyengülő szervezet vezetése Böhm Vilmos kezébe került, aki Rónai Zoltánnal együtt irányította azt. Böhm mindent elkövetett, hogy megőrizze a Világosság befolyását. Megfordult Csehszlovákiában és Franciaországban, az ottani csoportokkal való kapcsolat erősítése érdekében. Az emigráció tagjai rendszeresen publikáltak a csehszlovákiai, romániai magyar nyelvű szociáldemokrata sajtóban. A húszas években főleg Pozsonyban, Kassán tartottak előadásokat. Böhm megerősítette az emigráció és a hazai szociáldemokrata párt kapcsolatát; több cikke jelent meg a *Népszavában* és a *Szocializmusban* F. Molnár Sándor álnévvel, ugyanakkor a vezetése alatt álló Világosság nem adta fel a hazai szociáldemokrata pártvezetés bírálatát sem. Az emigrációval való szolidaritást kérte tőlük számon, ám a korábbi éles viták megszűntek. Rendszeres tájékoztatás, levelezés váltotta fel a korábbi vádaskodásokat, bár az elvi különbségek megmaradtak. Kétségtelen, hogy a változó osztrák helyzet egyre nehezebbé tette az emigráció munkáját, de a Világosság nem adta fel a küzdelmet. A Kunfi által hirdetett célokkal megindította a Világosság című füzetsorozatot, amelyben számos, a nemzetközi munkásmozgalmra vonatkozó anyag szerepelt: pl. Böhm tollából *Az orosz forradalom öt éves terve*, s Rónainak is több elméleti jellegű írása. A Világosság Hitler hatalomra kerülése után egyre szorongatottabb helyzetbe került. Ugyanakkor Gömbös Gyula miniszterelnökségével Magyarországon is jobbratolódás következett be. Mindezt betetőzte, hogy Ausztriában az 1934. február 12–15. között lezajlott munkásfelkelést tragikus helyzet követte: feloszlatták Ausztria Szocialista Pártját. Az osztrák szociáldemokratáknak is illegalitásba kellett vonulniuk vagy emigrálniuk, s ezzel a Világosság-csoport működése is lehetetlenné vált. Vezetői és tagjai új emigrációba kényszerültek; Csehszlovákia, Franciaország, az észak-európai országok és a tengerentúl lett új emigrációjuk színhelye, többek közt Brazília, Argentína. A Világosság-csoportot Rónai Zoltán Belgiumban igyekezett fenntartani.

Garbai Sándor 1927 végén, a csoport egyik vitaülésén, amely egy Garbai által vezetett munkásszeminárium körül alakult ki, néhány munkatársával összebeszélt és kivált a Világosságból, majd új csoportot hozott létre Előre elnevezéssel. Az új csoport rendszeres „pártéletet” élt. A tagság minden szombaton este 7-kor találkozott a kör helyiségében. A beiratkozás 20 garasba került, a tagdíj havonta 1 schilling volt. Az új szervezet magyar nyelvű újságja 1929. május 1-jén jelent meg, címe a szervezet nevét viselte, azaz *Előre* volt. Vezércikkében Garbai Sándor közléte az új emigrációs csoport programnyilatkozatát *Mit akarunk?* címmel. S valóban, mit akartak? A változó világban, ahol a jobboldal mindjobban előtérbe került, az osztrák párt linzi programjának szellemében esett szó a munkásosztályról és lehetséges, főleg demokratikus szövetségeseiről. A kommunistáktól azonban elhatárolták magukat. Bár a programnyilatkozat elutasította a Tanácsköztársaságot, a szovjetunióbeli sikerekben bízott. Garbai nem mondott le a szocializmushoz vezető útról, sőt részletesen ismertette felfogását: „Az osztályellentétek – írta – mai kor-

szakában a kiegyenlítésekkel dolgozó demokrácia sikeres útja csak a felszabadulásra törekvő munkásosztály sikeres útjai, csak a felszabadulásra törekvő munkásosztály és ezt a felszabadulást akadályozó polgári osztály forradalmi és ellenforradalmi készségei és ereje között vonul el ... mi ennek a demokratikus politikai módszerekkel érvényesülni akaró forradalmi szocialista készenlétnek vagyunk szószólói” – túlozza el a munkásság forradalmiságát. Az 1929 májusában megfogalmazott politikai platformhoz 1930 júliusában egy tervezet társult a szociáldemokrata pártszövetség tartalmáról, feladatairól és felépítéséről. Céljait a világgazdasági válság közepette kívánta megvalósítani, és ennek lehetőségét Magyarországon is remélte. Az *Előre* bőven foglalkozott a hazai helyzettel. Nem az 1918-as polgári forradalomhoz akart visszatérni, hanem „radikális demokratikus” forradalmat kívánt. Ezért még 1931-ben megszakadt az együttműködése a bécsi Világosság-csoporttal. Hazai kapcsolatai rosszul alakultak, nagyszerű gondolatait egy hazai jobboldali puccsot előkészítő társaság használta fel. A Vannay-puccsban illetően módon betöltött szerepe a hazai szociáldemokrata pártvezetőkkel és munkásokkal is megrontotta kapcsolatát, és az emigrációban élők között is lerombolta korábbi, különösen a munkásság körében kialakult tekintélyét.

Hitler németországi hatalomra jutása Garbai és társai elé is új feladatokat állított. 1934-ben ő is Csehszlovákiába menekült, majd 1936-ban több hónapon át amerikai körutat tett, az amerikai baloldali emigráció, többek közt a Chicagóban élő s a bécsi Világossággal korábban kapcsolatban álló Vincze Sándor segítségével. Ekkor már felismerte a népfront jelentőségét. Körülbelül nyolc hónapot töltött az Egyesült Államokban. Megragadta a roosevelti Amerika világa; véleményének az ott élő Göndör Ferenc *Ember* című lapjában adott hangot. Mintegy 50 előadást tartott a magyar emigránsok számára. Útjának tapasztalatait ő maga 1937-ben a Demokratikus Magyarország Világszövetsége létrehozásában kívánta hasznosítani. Ilyen jellegű szervezeteket kifejezetten a hitlerizmus előretörésének megakadályozására igyekeztek az amerikai magyar munkásmozgalomban is létrehozni. Nem igazán sok sikerrel. Garbai 1936 őszén visszatért Csehszlovákiába, majd amikor a német fasiszták lerohanták ezt az országot is, sok más társával együtt Franciaországba menekült. Igyekezett a Világosság francia tagozatába beépülni, de ez nem sikerült. A csoport sem volt már elég erős, Garbainak is kevés volt a mondanivalója. Bár az emigrációs csoportok minden, őket befogadó országban igyekeztek helytállni az antifasiszta harcban, munkájukat számos bel- és külpolitikai esemény korlátozta. Antifaszizmusuk mindenestre része a demokrácia megújulásáért folytatott harcnak.

Magyar szocialista avantgárd művészek és az emigráció (1920–1926)

A Tanácsköztársaság bukása után nemcsak politikusok, hanem mindazok a progresszív magyar művészek is emigrációba kényszerültek, akik aktívan részt vettek a forradalmi eseményekben; így a Kassák Lajos köréhez tartozó fiatal avantgárd művészek vagy pl. a tőlük függetlenül dolgozó Biró Mihály. Az emigráns művészek zömének első állomása Bécs lett, ahol megélhetési, megnyilatkozási lehetőséget találtak.

Az első világháborút követő időszakban, a konzervatív Európát megrendítő forradalmak után, megváltozott a hagyományos életforma is. Azok az európai művészek, akik már az 1910-es években keresték a társadalmi és művészi megújulás útjait, az 1920-as években nagyobb lehetőséget éreztek törekvéseik megvalósítására, mint korábban – nem utolsósorban az orosz forradalom győzelmének hatására. Szovjet-Oroszországban a kezdeti időszakban a kultúrpolitika szabad teret engedett a művészi kísérletezésnek, és totális propagandájában felhasználta az avantgárd – tehát a modern élcsapatnak tartott – művészek alkotásait is. Ez időben az útkereső művészek Bécsben, Berlinben és Moszkvában egyaránt törekvéseik megvalósításán dolgoztak.

A képzőművészetben felbomlottak a hagyományos ábrázolási módok, eluralkodtak a geometrikus vagy absztrakt formák, a szabad asszociációs kapcsolatok. Elmosódtak a stílusáramlatok közötti éles határvonalak és a műfajok korlátai. Megjelent a gépek kultusza, és a munka mint teremtmény erő alkotói téma lett. Az építészet, a szecesszió díszítéskultuszával szemben, az egyszerű, geometrikus formák és terek felé fordult. Az irodalmi szövegek követték a mindennapi beszédet, és a versek olykor a gépek monoton ritmusát idézték, miközben a gondolatársítás szabadságával a szellem szabadságát kívánták érzékelteni. A szabadságvágy összefonódott az útkereséssel, ezzel az avantgárd meglepett Európa, de egyúttal hatása alá is vonta. Megmutatkozott ez a reklámban, a lapszerkesztésben, a formatervezésben, a lakberendezésben, a mindennapi öltözködésben és viselkedésben egyaránt.

A magyar szocialista avantgárd művészek első jelentős megnyilatkozása Bécsben a Kassák Lajos szerkesztésében, 1920. május 1-jén megjelenő folyóirat, a *MA* volt. A *MA* közvetlenül folytatta Kassák hazai irodalmi, szerkesztői, szervezői munkásságát, s maga köré vonzotta az emigráns, szocialista érzelmű, fiatal képzőművészgárdát. A lap összekötő kapocs volt a magyar és a nemzetközi avantgárd törekvések között is. Kassák mellett az érdemi szerkesztői munkát Uitz Béla, Barta Sándor, majd Moholy-Nagy László végezte. Kassák arra törekedett, hogy a magyar nyelvű olvasótábor mellett megnyerje a baloldali fiatal osztrák értelmiséget is, és ezért irodalmi, zenei matinékat, esteket szervezett. A lapszerkesztés munkálatai nem zajlottak zökkenőmentesen, viták és ellentétek jellemezték. 1922-ben

Barta Sándor megvált Kassáktól, majd a vitákat követően Bortnyik Sándor is távozott a laptól; de pl. Moholy-Nagy László azután is aktív szerkesztője maradt a *MÁ*-nak, hogy átköltözött Berlinbe. Az ő és Kassák szerkesztésében jelent meg 1922-ben a magyar avantgárdot bemutató *Új művészek könyve* című összefoglaló mű, melyet egy év múlva a kötet német nyelvű kiadása követett.

1921-től a *MA* újszerű borítóval és tipográfiával, újszerű tördeléssel jelent meg, amely alkalmassá tette modern képversek közlésére. Fotómontázsai, absztrakt, konstruktivista kompozíciói összhangban álltak a szövegek tartalmi újdonságával. A havonta egyszer megjelenő lap konkrét célja a kollektizmus eszméje melletti agitáció volt. A magyar aktivisták írásai, képalkotásai mellett a *MÁ*-ban megjelentek nemzetközi vonatkozású cikkek, képalkotások is. 1920 és 1925 között Bécsben a *MÁ*-hoz a magyar avantgárd művészek közül a következők kapcsolódtak: Bernáth Aurél, Bortnyik Sándor, Berény Róbert, Forbát Alfréd, Huszár Vilmos, Kálai Ernő, Mattis-Teutsch János, Moholy-Nagy László, Molnár Farkas, Mácza János, Nemes Lampérth József, Papp Gyula, Déry Tibor, Uitz Béla stb.

Az említett művészek, ha szervezetileg nem is voltak mindannyian tagjai a szociáldemokrata pártnak, ez időben elfogadták a lap szocialista irányultságát. Volt, aki később kommunista szervezetekhez csatlakozott, míg mások apolitikussá váltak, de bécsi korszakukban a szocialista szellemiség vonzásköréhez tartoztak.

Az emigráció képzőművészei nemcsak lapokban, albumokban publikálták alkotásaikat, hanem kiállításokon is bemutatkoztak. 1920-ban Bécsben Tihanyi Lajos és Uitz Béla rendezett kiállítást, míg 1922-ben Berlinben Moholy-Nagy László és Péri László. Kassák 1922 októberében Berlinbe utazott, ahol megtekintette az orosz avantgárd művészek kiállítását, és élményeiről lelkes beszámolót közölt a *MÁ*-ban. 1924-ben alkotóként mutatkozott be a berlini Sturm Galériában. Kassák kapcsolatai a német avantgárddal és a weimari Bauhaus-körrel éveken át fennmaradtak, elsősorban az itt dolgozó magyar művészek révén.

A magyar szocialista avantgárd művészek másik nagy bázisa Bécs mellett Németország, és ezen belül Berlin, illetve Weimarban Walter Gropius Bauhausa volt.

1920-ra Párizs vonzereje némileg megcsappant, az avantgárd törekvések számára, a társadalmi és művészi forradalom terepét a politikailag kissé bizonytalan helyzetű Berlinben vélték megtalálni. A szovjet NEP-korszak művészei kapcsolatot kerestek a modern német törekvésekkel és a Berlinben találkozó emigráns csoportok művészeivel, köztük magyarokkal is. Moholy-Nagy László, Péri László, Kemény Alfréd stb. csatlakoztak a berlini útkereső baloldali művészekhez; a berlini Sturm Galériában Péri és Moholy-Nagy után bemutatkozott a bécsi *MA* köréhez tartozó Bernáth Aurél, Kádár Béla, Scheiber Hugó, Mattis-Teutsch János, Bortnyik Sándor.

Mint említettük, a magyar avantgárdok berlini állomásuk mellett a Gropius vezette weimari Bauhaust tartották olyan helynek, ahol törekvéseiket megvalósíthatták.

A Bauhaushoz tanárként és tanítványként csatlakozó baloldali magyar művészek közül Moholy-Nagy László 1923-ban lett a Bauhaus tanára; a fémműhelyt vezette. Molnár Farkas építész Gropius mellett dolgozott (később ő tervezte meg Tamás Aladár hazai avantgárd folyóiratának, a *100%*-nak a címlapját); Breuer Marcell az asztalosműhelyben dolgozott (bútortervei később forradalmasították a lakberendezést, az ő nevéhez fűződik az első csőbútor megalkotása); Forbát Alfréd építész (aki egyébként elsőként érkezett Weimarba) ugyancsak Gropius irodájában dolgozott; Weininger Antal díszlet- és színházterveket készített.

A Bauhaus 1925-ben Dessauba költözött, és itt hozták létre azt az épületegyüttest – iskolát, tanár- és diákothont –, amelyben megvalósították építészeti és oktatási elveiket. Ez időre azonban már megváltozott az európai politikai légkör. A húszas évek második felében az avantgárd, Berlin és a Bauhaus is elvesztette politikai jellegét, s a szocialisztikus és politikai törekvések helyét lényegében a művészi formai viták vették át.

2. A második emigráció (1947/48–1956)

A második világháború után emigrációba kényszerült szociáldemokraták sorát Peyer Károly nyitotta meg. 1947. augusztus elején szakított az SZDP-vel, a nemzetgyűlési választásokon a Radikális Párt listáján jutott be a parlamentbe, de már szeptemberben Független Szociáldemokrata Párt néven létrehozta saját szervezetét. 1947. november 19-én Nyugatra távozott, két közvetlen munkatársa már korábban elhagyta az országot.

Mintegy másfél hónappal később felgyorsult a szociáldemokrata vezetők menekülése. Ekkor távoztak az ifjúsági mozgalom funkcionáriusai, a „SZIM-isták”, akiknek szökését Kéthly Anna és dr. Faragó László is helyeselte, mondván: így kerülhetik el a biztos letartóztatást. 1948. január 11-én Erőss Ferenc, a SZIM politikai titkára – rövid ideig főtitkára – és Király Ernő, ugyancsak a SZIM egyik vezetője hagyta el az országot. Az volt a feladatuk, hogy Bécsben előkészítsék a menekülő szociáldemokraták útját. Ebben nyújtott messzemenő támogatást Bécsben Peter Strasser, az osztrák szocialista ifjúsági mozgalom vezetője.

A külföldre menekülést tovább gyorsította az SZDP Fővárosi VB-jének – a Szélig Imrét név szerint is megemlítő – ún. 1947-es szilveszteri határozata, majd a február 18-i elhíresült sportcsarnoki összehívású ülés, amelyen több mint negyven élvonalbeli (kizárt, leváltott, lemondott) vezető nevét olvasták fel. A felsoroltak közül hamarosan négyen elhagyták az országot. A szociáldemokrata-ellenes hisztériát fokozta 1948 elején a Peyer-pert is kísérő sajtókampány, továbbá a március 6–8-ára kitűzött XXXVI. kongresszushoz kapcsolódó propaganda-hadjárat. Az egyesülés kimondásával pedig elszabadult a pokol: tömegessé vált a kizárás, a lemondatás, a párttagok meghurcolása. A kizárás általában állásvesztéssel is együtt járt, ami már február végétől–március elejétől többeket szintén menekülésre késztetett.

Bán február 24-én hagyta el az országot. Őt követték március–áprilisban: Száva Istvánné, a párt káderese, Bán Antal élettársa; Baranyai Tibor, a SZIT egykori titkárhelyettese, a SZIM vezetőségi tagja; Bölcsföldi Andor, több mint egy évig a SZIM vezető titkára; Papp Gyula és Gál Jenő, a SZIM vezetőségi tagjai, ifj. Dombai János, Schneer Imre és több más országos, illetve megyei ifivezető. Majd távozott Szélig Imre pártvezetőségi tag, szervezőtitkár; Presser István, az Értelmiségi Titkárság vezetője; dr. Antal Gyula, a közigazgatási osztály vezetője; Bede István angliai követ, Bede Béla, továbbá néhány megyei, városi titkár (pl. Medey István, a győri titkár), több képzett szakember (pl. dr. Juhász Kálmán közgazdász), szakszervezeti vezető, újságíró (pl. Andreánszky István, Hámori László) és mások. Bán hosszabb ideig remélte, hogy több kizárt és a társadalmi élet periferiájára szorított

országos vezető – pl. Kéthly Anna, Pavlovszky Ferenc, Kálmán József – követi őt, ami azonban nem történt meg.

Az új szociáldemokrata emigráció méreteiben sohasem közelítette meg az 1919 utánit, amikor a 100 000 eltávozott ember nagy része „szociáldemokrata gondolkodású” volt – Böhm szerint. 1948 áprilisában, Bán Antal adatai alapján, mindössze 40 jelentősebb szociáldemokrata – egyesek családotstul – került Nyugatra. Második emigrációba kényszerült Böhm Vilmos is, aki 1948 októberében megállapította: „...Magyarországról a családtagokkal együtt kb. 70 szociáldemokrata személy menekült el. Közöttük van egy volt miniszter, Bán elvtárs; egy államtitkár; öt képviselő; feltűnő számban rendőrök; több pártalkalmazott, és ami fő dolog, sok fiatal. Azonkívül van két volt nagykövet (Bede, Böhm) és néhány követségi alkalmazott...” Ezek zöme Bán hívei közé tartozott. 1949 tavaszáig – Böhm adatai szerint – a menekültek száma, családtagokkal együtt sem haladta meg a 200 főt, és ez a szám később sem változott jelentősen. A szociáldemokrata emigráció számbelileg jelentéktelen maradt, ami eleve behatárolta politikai súlyát, helyét és szerepét a polgári és más színezetű sokezres emigráns tömegben.

A menekültek nehéz körülmények közé kerültek. Nem könnyen találtak lakhelyet és munkát; a pénzhiány, a rossz lakásviszonyok, a nyomor és egyéb nehézségek keserítették az életüket. Sokakon eluralkodott az emigrációs betegség: a levertség, a depresszió, a kilátástalanság stb. érzése, bár Peyer és Bán igyekeztek segíteni híveiken. A beilleszkedés is vontatottabban haladt, mint feltételezték, a hazatérés reménye is egyre halványult. Bán Antal 1948 karácsonyán Stockholmban „igen borúlátóan nyilatkozott az emigráció helyzetéről: szerinte igen hosszú évekbe fog telni, amíg hazajuthatnak”, s addig sokat nélkülöznek még.

A vezetők legfontosabb feladata a kiérkezettek beilleszkedésének elősegítése volt. Bécsben Eröss és Király fogadta és ellenőrizte őket, felvették adataikat, majd Salzburgba, később Zürichbe Bánhoz, illetve Peyerhez irányították az embereket. Bán híveinek adatait Londonba küldték, a Socialist Information and Liaison Office-hoz, amelytől segítséget vártak. A menekültek csak a beutazási engedélyek megszerzése után mehettek tovább valamelyik nyugat-európai országba.

Különösen Bán tett sokat az emigránsok helyzetének javításáért. Svájci kapcsolatainak keresztül az általa leigazoltak rendszeres segélyben részesültek, és munkát vállalhattak még Svájcban is. Bán számíthatott a COMISCO-ra és a testvérpártokra, mindenekelőtt a svájci szocialista párt segélyszervezetére, az Arbeiter-Hilfswerkre.

Az emigránsok rövidebb-hosszabb idő múltán otthonra találtak új hazájukban, és dolgozni kezdtek. 1949-es adatok szerint zömük Nyugat-Európában telepedett le. Kisebb-nagyobb csoportok alakultak ki Ausztriában (Bécsben 40 fő), Svédországban (Stockholmban 20 fő), Svájcban (Zürichben 55 fő), Franciaországban (Párizsban 20 fő), Angliában (Londonban), Belgiumban (Brüsszelben) még mint-

egy tízen éltek. Egyesek áthajóztak a tengerentúlra és Kanadában kötöttek ki, mint Baranyai Tibor, Papp Gyula, egy ideig Bölcsföldi Andor; illetve Ausztráliában, mint Szepánszky Gábor, sőt egy-két személy Új-Zélandban telepedett le. Igaz, egy idő után többen visszatértek Európába, mások viszont innen távoztak és más földrészen kerestek maguknak megélhetést. Az áhított Egyesült Államokba csak keveseknek sikerült bebocsátást nyerni a szigorú amerikai letelepedési törvények miatt. Peyer és néhány híve a szerencsések közé tartozott. Peyer Salzburgból 1948. december 13-án került Zürichbe, innen települt át 1949 közepén Párizsba. A beutazási engedély megszerzése után 1949. augusztus 11-én ült hajóra és 20-án szállt partra New Yorkban.

A szociáldemokrata emigránsok, bármilyen nehéz helyzetben találták is magukat kiérkezésük pillanatában, azonnal szervezkedni és politizálni kezdtek. A mozgalmi munkát azonban sok tényező akadályozta. A befogadó országok menekültügyi törvényei, jogi és egyéb szabályai eltérőek voltak (Svájcban pl., néhány vezetőt kivéve, az idegenek nem végezhettek politikai munkát), sokan nem beszélték a nyelvet stb.

Hamarosan két pólus, két centrum alakult ki. Az egyik csoportot Peyer Károly szervezte, aki elsősorban a nemzetközi szocialista mozgalomba igyekezett bekapcsolódni. Gyorsan felmérte, hogy a jelentéktelen számú magyar emigrációval nem-hogy világpolitikát, de még magyart sem lehet eredményesen folytatni. Az antwerpeni nemzetközi szocialista konferencia résztvevőihöz novemberben írt levelében közös fellépést sürgetett a magyarországi fejleményekkel szemben, és kérte, hogy ismerjék el őt a hazai szocialista mozgalom képviselőjének. (Levele nem jutott el rendeltetési helyére.) 1948. január 3-án megjelent Londonban a COMISCO (az újjászerveződő Szocialista Internacionálé Irodája) nemzetközi konferenciáján, ahol kérte felszólalásának engedélyezését és memorandumának megvitatását. Ezt elutasították. A COMISCO-nak ugyanis az akkor még működő SZDP a tagja volt, amelyet a tanácskozáson Ries István képviselt. Különben sem bocsátották meg neki, hogy elhagyta a pártját és egy polgári párthoz csatlakozott.

Ezután más vonalon kereste a nemzetközi támogatást. „A szovjet zóna független szocialista pártjainak száműzött képviselői” – közöttük Peyer is – 1947 decemberében és 1948 januárjában elhatározták, hogy létrehoznak egy uniót. 1948. február 1-jén titokban meg is alakították szervezetüket „Független Szocialista Pártok Uniója Kelet-Európa Felszabadításáért” ideiglenes néven. Létrejöttét hivatalosan a március 12–15-i értekezletükön jelentették be „Nemzetközi Szocialista Iroda” (Bureau International Socialiste – BIS) néven. Tagjai: Magyarország (Peyer K.), Románia (J. Zissu), Lengyelország (Z. Zaremba), Jugoszlávia (Z. Topalovich) és a később csatlakozó Bulgária. Lépésüket azzal indokolták, hogy az antwerpeni értekezlet a független szocialista pártokat nem ismerte el.

Peyer Európában akart maradni, és londoni központból irányítani pártját. A Szocialista Internacionálé újraélesztésén, a szocialista szociáldemokrata pártok egyesítésén fáradozó szocialista vezetők azonban nehezményezték az emigráns csapat szakadár akcióját. Peyer viszonya az SZI-vel és a mögötte álló angol Munkáspárttal végleg megromlott, a londoni letelepedés terve kútba esett. A svájci SZDP-vel is megszakadt a kapcsolata. A Francia Szocialista Párt állt mellé, így székhelyét Párizsba tette át, ahol Léon Blum és elvbarátai biztosítottak számára működési lehetőséget.

Peyer közben szervezte pártját, toborozta az emigránsokat. 1948 tavaszán Salzburgban 15-16 fő csoportosult körülötte. A csoportot „salzburgiaknak” nevezték. Bán megjelenése Svájcban fordulatot hozott az emigránsok szervezkedésében: személyében nemcsak új vezéregyeniséget kaptak, hanem más felfogású, gondolkodású politikust is. Megszűnt Peyer egyeduralma. Bán Antal, Szélig Imre, Presser István körül szintén kialakult az emigránsok gyűréje. Szervezkedési helyükről az új csoportot „zürichinek” nevezték; vezetői szintén feladatuknak tekintették az emigránsok szervezését, összefogását, istápolását. Ügyeltek arra, hogy lehetőleg néhány európai fővárosban települjenek le, hogy könnyebben lehessen őket szervezni.

1948 tavaszára–nyarára Peyer, illetve Bán vezetésével kialakult a szociáldemokrata emigránsok két centruma; a szelektáló tényező döntően az anyapártban játszott politikai szerep volt. A szervezőmunka március közepétől lendült fel, azután, hogy az SZDP XXXVI. kongresszusa (március 6–8.) jóváhagyta a pártegyesülést, és a COMISCO kizárta soraiból a magyar pártot. A megüresedett helyet csak egy nemzeti szociáldemokrata szervezet tölthette be. A magyaroknak el kellett dönteniük, hogy Bán Antalt vagy Peyer Károlyt, illetve csoportját delegálják-e. A COMISCO Bánt támogatta, ám ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar szociáldemokraták az emigrációban teremtsék meg az egységet, a vezetők egyezzenek meg egymással, és döntsék el, kit jelölnek vezetőnek.

A pártszervezéshez még egy fontos mozzanat adott lökést. Az USA-ban, Varga Béla volt kisgazdapárti politikussal az élen, Truman amerikai elnök ösztönzésére szervezni kezdték a régi és az új magyar emigrációt egyesítő szervezetet, a Magyar Nemzeti Bizottmányt (MNB). Ennek vezető testületébe amerikai követelésre Peyer Károlyt is be akarták vonni mint a szociáldemokrata emigráció képviselőjét. A közvetítők útján 1948 tavaszán elkezdődött bizalmas tárgyalásokon amerikai részről is sürgették a Peyer-párt létrehozását, hogy nagyobb súllyal képviselhesse a magyar munkásságot az MNB-ben. Peyernek tetszett az elgondolás; bizalmas információkból arra a következtetésre jutott, hogy „a dolgok súlypontja emigráns ügyek vitelénél is Amerikában van”.

A „salzburgiak”, megtudva, hogy Bán és hívei, az „illetékes és felelős pártvezetőségi tagok és képviselők, az 1947-es kongresszus alapján állva... a Párt munkájának folytatásán” fáradoznak, gyorsan magukhoz ragadták a kezdeményezést.

Április 18-án a Salzburgban puccsszerűen megszervezett értekezleten Peyert a hívei kikiáltották vezetőnek. Remélték, hogy a szocialista pártok április 24-ére meghirdetett nemzetközi konferenciája – korábbi döntését megváltoztatva – befogadja Peyert a soraiba, és ezzel az MNB felé is növelik politikai súlyát.

A COMISCO azonban ekkor sem fogadta be Peyert és csoportját. Bánék is elutasították a nélkülük hozott salzburgi „határozatot”. Szerintük a Peyer-csoport nem volt illetékes ilyen döntésre, még akkor sem, ha az egység szükségességére hivatkozva a többi emigráns csoportot is „csatlakozásra” szólította fel. Elítélték a titkos tárgyalássorozatot is, amely Peyer és az amerikai magyar polgári emigráció között az MNB létrehozásáról folyt, továbbá azt is, hogy Peyert felvették a baloldalinak nem mondható *Amerikai Magyar Népszava* fõmunkatársai közé.

Peyer kitartott a pártalakítási terv mellett és június 16-án Zürichbe utazott, hogy Bánnal tárgyaljon. Bán azonban nem volt hajlandó találkozni vele. Tíz nap múlva, 1948. június 25-én, Dornbirnban, 15 fő részvételével összeült a menekült szocialisták konferenciája. A beszámolók után a pártalakító kongresszus előkészítésére bizottságot hoztak létre, amelybe Peyer, Gábor, Pisky-Schmidt és Eröss mellé Bán Antalt és Bede Bélát is bevették, azt a látszatot keltve, „mintha itt két fél alkudozna egymással”.

Bán szerint az összejövetel újabb nehézséget jelentett „...mert ott megint mindenkit, az újonnan jötteket is... megbolondítottak... Erővel új pártot akarnak alakítani, mert Peyernek ez kell... Tisztára arról van szó, hogy Peyert beveszik a megalkotandó bizottságba (az MNB-be – S. E.), és ehhez kell a Párt mögéje.” A pártalakítási kezdeményezést Bán most is elutasította, mondván: „Szerintünk van párt, és annak fórumai a kongresszuson lettek megválasztva.” Kijelentette: „Mindenféle kongresszust el kell vetni, megmaradni eddigi álláspontunkon a kontinuitást illetően, és világosan megmondani, hogy akinek ez nem konvenial, az lépjen ki a pártból!” Ezért nem vett részt az előkészítő bizottságban sem. Vele szemben Peyer úgy vélekedett, hogy párt „van is, nincs is, vagy kettő van, és ezért egy »kongresszus« kell, hogy rendezze a helyzetet”. Az előkészítő bizottság így Bánék nélkül mondta ki: a Magyar Szociáldemokrata Párt (MSZDP) kongresszusát 1948. október 9-ére Párizsba összehívják.

Peyer pártalakítási előkészületeit látva Bán végül is úgy döntött, hogy létrehozza saját szervezetét, amely nemcsak összefogja az emigráns szociáldemokratákat és biztosítja képviselőiket a COMISCO-ban, hanem az otthoniakkal is tartja a kapcsolatot. Elhatározását erőteljesen motiválta az, hogy június közepén létrejött az MDP, s az SZDP de jure és de facto megszűnt. Magyarországon éles szociáldemokrata-ellenes propaganda-hadjárat zajlott, ami jelezte, hogy hosszú távú emigrációs életre kell berendezkedni. Ezt erősítette meg az augusztus elején Svájcban hivatalos úton járó Ries István is, aki közölte Bánnal: az elkövetkező években senki se számítsa arra, hogy hazatérhet. Bán, hogy megelőzze Peyert,